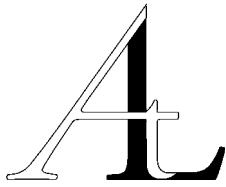

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 22

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 22

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2020

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),

(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),

UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),

JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),

HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),

PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),

JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Mindaugas Šinkūnas

Jono Kristijono Dicelijaus lietuviška 1690 metų dedikacija ○ 9

Birutė Triškaitė

Jono Berento giesmyno *Iš naujo pėrweizdėtos ir pagėrintos Giesmė-Knygos* ir maldyno *Maldė-Knygėlos* antrasis leidimas (1735): nežinotas egzempliorius Prahoje ○ 33

Ona Aleknavičienė

Lietuvių tarmių samprata Povilo Frydricho Ruigio gramatikoje *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747): centras ir periferija ○ 83

Giedrius Subačius

Simono Daukanto Patarlių ortografijos lūžis Sankt Peterburge (~1838–1841) ○ 131

Roma Bončkutė

Simono Daukanto *BUDA Senowęs-Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū* (1845) šaltiniai ○ 217

Viktorija Šeina

Adamo Mickiewicziaus įsavinimas tarpukario Lietuvos mokykloje: Mykolo Biržiškos indėlis ○ 249

Reda Griškaitė

Jašiūnų dvaras kaip Lietuvos istorijos rašymo erdvė ○ 277

Veronika Girininkaitė

Lietuvių draugijų veiklos atspindžiai Vytauto Civińskiego (1887–1910) *Dienoraštyje* ○ 329

Recenzijos (Reviews)

Dalia Jakulytė

Recenzuojama: Birutė Kabašinskaitė, *XVI–XVIII amžiaus lietuviškų kalvinistų giesmynų kalba: redagavimo istorija*, 2019 ○ 357

Ona Aleknavičienė

Recenzuojama: Inga Strungytė-Liugienė (sud., par.), *Moderniųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje*. Straipsnių rinkinys, 2019 ○ 363

Paweł Brudzyński

Review of: Gina Kavaliūnaitė (ed.), *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija 2. Naujasis Testamentas Viešpaties mūsų Jėzaus Kristaus, lietuvių kalba duotas Samuelio Boguslavo Chylinskio. Lietuviško vertimo rankraščio faksimilė = Biblia Lithuanica Samueli Boguslai Chylinski 2. Novum Testamentum Domini Nostri Jesu Christi Lithvanicà Linguà donatum a Samuele Boguslao Chylinski. Manuscripti Lithuanici imagines digitales*, 2019 o 377

Vilma Žaltauskaitė

Recenzuojama: Olga Mastianica-Stankevič, Jurgita Venckienė (par.), Mečislovas Davainis-Silvestraitis, *Dienoraštis 1904–1912. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 11, 2020 o 387

Darius Staliūnas

Recenzuojama: Eligijus Raila, *Lietuvystės Mozė. Jono Basanavičiaus gyvenimo ir ligos istorija*, 2019 o 393

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Clemente Dedela

Spaudėjo gyvenimas ir lietuviškosios raidės <è> ir <È> Čikagoje o 403

Jurgita Venckienė

Mokslinis seminaras „*Sekant dvasią kalbos*“.
Kalbininkui Jonui Jablonskiui – 160 metų o 415

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Lietuvių tarmių samprata Povilo Frydricho Ruigio gramatikoje *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747): centras ir periferija

Povilo Frydricho Ruigio (Paul Friedrich Ruhig, Ruhigk, ~1721–~1784) *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (Lietuvių kalbos gramatikos pradmenys, 1747, toliau – RG) – penktoji Prūsijos Lietuvos lietuvių kalbos gramatika. Parašyta labai jauno žmogaus – 1747-aisiais jam tegalėjo būti apie dvidešimt šešerius metus¹. Į Karaliaučiaus universitetą jis buvo imatrikuluotas 1740 m. vasaros semestra: „10. [Mai] Ruhigk Pa. Frdr., Walterkemen Pruss.“² Imatrikuliacijos įrašas liudija ir kilmės vietą: tai Valťarkiemis (Isrutiės aps.).

Gramatiką Ruigys rašė dirbdamas docentu Lietuvių kalbos seminare, įsteigtame 1718 m. Karaliaučiaus universitete, Teologijos fakultete. Šią veiklą jis nurodė RG antraštiniame lape: „zur Zeit Docenten im littauifchen Seminario zu Königsberg“ (RG [1r]₁₁), o pratarinėje sakė rėmėsis ne tik ankstesnėmis gramatikomis, bet ir savo paties patirtimi: tuo, ką svarbaus pastebėjęs penkerius metus seminare mokydamas kalbos: „was fonften bey meiner bisherigen funfjåhrigen Unterricht=||tung, als dazū dienlich, felbft angemerket“ (RG [3v]_{14–15}). Pratarinė datuota 1747 m. pavasarį (per Velykas³), taigi docentu buvo paskirtas apie 1742-uosius⁴ ir turėjo palyginti ilgą kalbos mokymo praktiką.

Gramatika labiausiai ir orientuota į Lietuvių kalbos seminaro lankytojus. Pasak Ruigio, retas kuris gerai mokėjo lietuviškai, be to, trūkstant lietuvių kilmės studentų, šios kalbės turėjo mokytis ir nelietuviai (RG [2v–3r]). Būtent dėl to ji rašyta vokiškai –

1 Nežinoma tiksli nei gimimo, nei mirties data. Goldbeckas (1783, 86) nurodo gimus 1721 ar 1722 m.: „Ruhig ift fchon 1721 oder 1722 geboren worden, und war fchon 1744 Lehrer im Litthauifchen Seminario“, Biržiška (1963, 120) – apie 1725 m.

2 Erler 1911, 384.

3 1747 m. Velykų sekmadienis buvo balandžio 2 d.

4 1743 m. gegužės 20 d. prašyme skirti seminaro stipendiją Ruigys sako, kad jame jau dirba (Citavičiūtė 2004, 85–87), tad docentavimo pradžia gali būti ir 1742-iejį (plg. Citavičiūtė 2004, 348).

pagrindine Prūsijos Karalystės kalba. Praktinė paskirtis lėmė ir pobūdį: jau iš pradžių ji išivaizduota kaip mokomoji knyga, turinti padėti Teologijos fakulteto studentams susiformuoti būtiniausias lietuvių kalbos įgūdžius, kad galėtų dirbti kunigais ir mokytojais lietuviškose parapijose.

Nors patį veikalą Ruigys įvardijo tik kaip *lietuvių kalbos gramatikos pradžias*, o pratarinėje sakė, kad neturėjo tikslo išdėstyti lietuvių kalbos dėsnių, tačiau iš tiesų čia yra ir lyginamosios kalbotyros, ir akcentologijos, ir dialektologijos duomenų. Kai kurie perimti, be abejo, iš ankstesnių gramatikų: Danieliaus Kleino (Daniel Klein, 1609–1666), Kristupo Sapūno (Christophorus Sappuhn, Sappun, 1589–1659) ir Teofilio Gotlybo Šulco (Theophylus Gottlieb Schultz, 1629–1673) bei Frydricho Vilhelmo Hako (Friedrich Wilhelm Haack, 1707–1754); remtasi ir tėvo Valtarkiemio klebono Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, Ruhigk, 1675–1749) lietuvių kalbos tiriamaisiais bei taikomaisiais darbais⁵.

Apie tarmių sampratą senosiose lietuvių kalbos gramatikose jau rašyta⁶, tačiau nemažai faktų vis dar aiškinama skirtingai. Šio straipsnio tikslas – nustatyti, kaip Ruigys suvokė lietuvių tarmes, kaip apibrėžė jų plotą, kokias ypatybes aiškino kitaip negu ankstesnių gramatikų autoriai, ir kartu atkreipti dėmesį į kai kurias netikslas interpretacijas šiuolaikiniuose kalbotyros darbuose. Tiriant tarminių variantų sampratą, atsižvelgiama į keletą aspektų: 1) teritorinį – varianto paplitimą; 2) žymetumo – išskirtinumą kitų variantų atžvilgiu; 3) norminamąjį – santykį su rašytine kalba⁷. Straipsnyje taikomas istorinis gretinamasis ir analitinis aprašomasis metodas. Pirmiausia apžvelgiamos tarmės kaip objektas XVII–XVIII a. lietuvių kalbos tiriamuosiuose darbuose, paskui Povilo Frydricho Ruigio tarmių samprata, jų skirstymas ir kalbiniai ypatumai atkreipiant dėmesį į rėmimosi šaltinius, teiginių perimamumą, naujumą ir pagrįstumą.

1. TARMĖS RG KAIP MOKOMASIS OBJEKTAS. Mokomosiose gramatikose dėl praktinės paskirties daugiausia dėmesio tenka fonetikai ir morfologijai: tarimui ir kirčiavimui, kalbos dalims, gramatinėms kategorijoms, žodžių kaitybai ir darybai. Įvairaus lygmens reliktinės formos ir tarmybės jose paprastai teturi išimties statusą.

Ruigio gramatikai chronologiniu ir tipologiniu požiūriu artimiausioje Hako gramatikoje *Kurtzgefaßte Litthauische Grammatic* (1730, toliau – HG) tarmių skirtumai neaprašomi⁸. Joje tik vieną kartą šmėsteli klaipėdiškiai (vok. *im Memelfchen* HG 244₂₃):

5 Apie intertekstines sąsajas tarp RG ir keturių ankstesnių gramatikų žr. Aleknavičienė 2020, 161–197, tarp RG ir Pilypo Ruigio veikalų – Aleknavičienė 2020, 197–220.

6 Zinkevičius 2009, 52–57; Mikulėnienė 2010, 188; Mikulėnienė 2018, 25.

7 Apie tokius senųjų gramatikų tyrimo aspektus plačiau žr. Mikulėnienė 2018, 20.

8 Hako gramatika laikoma ketvirtąja Prūsijos Lietuvos lietuvių kalbos gramatika. Nors

ji išleista Halėje, bet parašyta iš Kretingalės kilusio ir 1728–1732 m. Halės Lietuvių kalbos seminare docentu dirbusio asmens, vėliau grįžusio ir kunigavusio lietuvių parapijose Gumbinėje, Gerviškėnuose ir Pilkalnyje (Biržiška 1963, 67). Jo gramatika taip pat buvo skirta kunigams bei mokytojams rengti, kad jie galėtų dirbti Prūsijos Lietuvoje.

prie I linksniuotės daiktavardžių paradigmos atkreipiamas dėmesys į tai, kad ne visi lietuviai gen. sg. galūnėje taria [o], – kai kurie, ypač klaipėdiškiai, čia taria [a] (HG 244).

Sapūno ir Šulco gramatikoje *Compendium Grammaticae Lithvanicae* (1673, toliau – SŠG) tašmės paminimos fonetikos skyriuje. Jo skirsnyje „I. De Vocalibus“ kalbama apie balsius, kurie kokybės požiūriu gali būti nekintamieji ir kintamieji – iš dalies arba visiškai. Visiškai kintamieji suprantami arba kaip kaitybos reiškinys (kinta linksniuojant ir asmenuojant), arba kaip skirtingi garsai tarmėse. Norint parodyti pastarąjį kintamumą, lyg tarp kitko laužtiniuose skliaustuose išvardijamos trys lietuvių tarmės, o viena jų padalijama į tris patarmes⁹ (SŠG 3, plačiau apie tai žr. 4).

Kleinas apie tarmes daugiausia rašė gramatikos *Grammatica Litvanica* (1653, toliau – KG) prakalboje „PRÆFATIO AD LECTOREM cum salute“ turėdamas tikslą atremti priekaištus, kad lietuvių kalba nevientisa, susiskaidžiusi į tarmes, todėl negalima parašyti gramatikos. Jis lygino Prūsijos ir Didžiosios Lietuvos tarmes tam, kad parodytų jų skirtingumą, bet, kita vertus, pagrįstų ir gramatikos būtinybę. Joje turi būti aprašyti kalbos dėsniai ir sukurtos taisyklės, kurių laikantis būtų išvengiama formų variavimas. Lietuvių kalbos pagrindu Kleinas siūlė imti vieną tarmę, tačiau sudarant taisykles paminėti ir kitas, jei jos kuo skiriasi, kaip daroma graikų gramatikose (KG [a4r–b1v]). Tarminių skirtumų nurodė aiškindamas tarimą, komentuodamas linksniavimo bei asmenavimo paradigmas, plg. KG 17–19 ir *Compendium Litvanico-Germanicum* (1654, toliau – KC), žr. KC 36 (apie tai žr. 4).

Ruigio gramatikoje, skirtingai negu visose ankstesnėse, tarmės aprašomos specialiaame skyriuje „Achter Abschnitt. Von den verfchiedenen Neben=Mundarten der Littauer“ („Aštuntas skyrius. Apie įvairias šalutines lietuvių tarmes“, RG 129–132, plg. 1 pav.). Jis pridėtas morfologijos dalies „3weyter Theil. Von der Einrichtung (Formation) der Wörter“ pabaigoje. Čia Ruigys pateikia lietuvių tarmių skirstymą, nurodo būdinguosius požymius, kai kur ir priežastis, nulėmusias jų atsiradimą (apie tai žr. 2 ir 4). Tai liudija, kad aprašant kalbą dėmesys kreipiamas ne tik į pavienes skirtybes, bet žiūrima į tarmes kaip į specifinį kalbos reiškinį, kuriam įtakos turi išoriniai veiksniai – kalbų, kitų tarminių variantų ir kultūrų sąveika. Specialus skyrius suponuoja, kad tarmės RG traktuojamos kaip **mokomasis objektas**.

Skyrius apie tarmes yra ir Pilypo Ruigio traktate *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (1745, toliau – RB): „Das elfte Capitel. Von den unterfchiedenen Mundarten der Littauer“ („Vienuoliktas skyrius. Apie skirtingas lietuvių tarmes“ RB 60–62, plg. ir 2 pav.). Rankraštiniame traktato prototipe *Meletema Lingvam Lituanicam* (~1735, toliau – RM) tam skirtas vienas paragrafas („§. ii.“ RM [70–72]), ir nors jis neturi pavadinimo, bet yra panašios apimties ir turinio kaip RB¹⁰.

9 Kalbant apie tarmes senosiose gramatikose, terminai *tarmė* ir *patarmė* vartojami atsižvelgiant į tarmių skirstymą jose, o ne dabartinę klasifikaciją.

10 RG yra lotyniškų nuorodų *Tractatus Parentis* 'Tėvo traktatas', prie kai kurių pridėti ir puslapiai (pavyzdžiui, „Conf. Tractatum

Parentis p. 79“ RG 8₁₅; „vid. pag. 82.

Tractat. Parentis“ RG 9₁₉). Iš to paaiškėja du su RG rengimu susiję faktai: 1) remiamasi ne rankraštiniu RM, bet spausdintu RB; 2) jei remiamasi 1745 m. išleistu RB, tai RG 1744 m. dar nebuvo parašyta.

Achter Abschnitt. Von den verschiedenen Neben- Mundarten der Littauer.

§. 100.

Mit der nunmehr zu Ende gebrachten beyderseitigen Formation der Wörter, sowol zur Anzeige ihrer Haupt- als Nebenbedeutungen, nach §. 14. und 18. sollte sich auch der zwoyte Theil dieser Grammatick schliessen. Es ist aber noch zu wissen nöthig, daß, obgleich die beygebrachte Formationsart der Wörter von den sämtlichen National-Littauern selbst für die reineste gehalten, auch gut verstanden wird, selbige doch nicht in allen littauischen Gegenden durchgängig eben dieselbe, das ist, allgemein sey; sondern nur in unserm Preussischen Littauen, und zwar daselbst in den Hauptämtern Insterburg und Ragnit, in solcher Art angetroffen werde; in den übrigen Gegenden, wo Littauisch geredet wird, findet man verschiedene von der vorgetragenen in manchen Stücken, vornemlich in Ansehung der Aussprache, des Tons und der Formation der Wörter, abweichende Neben-Mundarten oder
i
Dia-

1 pav. RG 129: skyriaus apie šalutines lietuvių tarmes pradžia;
LMAVB RSS: LK-18/9

Abiejuose traktatuose nurodomi XVI–XVII a. istorijos veikalai – Motiejaus Miechowiečio (Matthias Miechovius, Maciej z Miechowa, Miechovita, 1445–1523), Christophoro Hartknocho (Christophorus Hartknochus, 1644–1687), kuriuose rašoma apie baltų kalbas ir tarmes, taip pat komentuojamas Josepho Justo Skaligerio (Josephus Justus Scaliger, 1540–1609), Johanno Christophoro Beckmanno (Johann Christophor Beckmann, 1641–1717) požiūris į kalbas ir tarmes (RB 60–61; RM [70–71]). Traktatuose daroma analogija su senąja graikų kalba, turėjusia daug tarmių, iš kurių penkios pagrindinės kilusios jonėnų ir dorėnų kolonijose. Remiantis Karaliaučiaus universiteto graikų kalbos profesoriaus Jakobo Bohlijaus (Jacobus Bohlius, 1619–1670) veikalu, aiškinama, kad tarmės nebūtinai turi būti geografiškai nutolusios viena nuo

Das elfte Capitel. Von den unterschiedenen Mund- arten der Littauer.

Wie andere Sprachen, also hat auch die Littauische nicht allenthalben einerley Mundarten, und wird daher durch dialectos und subdialectos unterschieden. Michovius lib. II. c. 3. machet hier vier dialectos: Der erste davon soll seyn der Jagwingische, derer, die bey der Besetzung Dobrizin damals gewohnet haben, und wenige gewesen: Der andere der Littauer und Semaiter:

2 pav. RB 60: skyriaus apie lietuvių tarmes pradžia;
LMAVB RSS: LK-18/11

kitos¹¹, yra ir artimų vietovių, kuriose įvairuoja balsiai ir priebalsiai, kirtis, kalbos dalių kaityba ir daryba, leksika (RB 61–62, plg. 3 pav.; RM [71–72]). Taigi tašmės Pilypo Ruigio traktatuose suprantamos kaip **mokslo objektas**, į kurį nukreipta aktyvi pažintinė ir vertinamoji istorikų bei kalbininkų veikla.

Pilypas Ruigys pats lietuvių tarmių neskirstė, jis tik išvardijo tris, kurios nurodytos SŠG 3 (plg. ir RM [71]), o visos kitos galinčios būti arba patarmės (lot. *subdialectos*), arba giminingos kalbos (vok. *verwandte Sprachen*, plg. ir 3 pav.):

RB 61₆₋₁₂ Theoph. || Schulz zeigt, pag. 3. *Grammat. Lituan.* || drey dialectos: 1.) den Semaitischen; 2.) den || im Großherzogthum Littauen; 3) den in || Preußen gebräuchlichen. Die übrigen möchten || wol entweder *subdialectos*, oder verwandte || Sprachen machen¹².

¹¹ Plg. lietuvių tarmės pritaikytą RM teiginį: „ita || quod ad Lituanicam, spectat, non diffinita solum ter=||rae, neq[ue] peculiaris populus regione distinctus ad di=||versos dialectos requiruntur“ RM [71]₁₄₋₁₇ („Kai dėl lietuvių kalbos, tai skirtingoms tar-

mės rasti nereikia nei atokių žemių, nei kokių ypatingų gyventojų savybių“ (Ruigys 1986, 298–299).

¹² Čia ir toliau RB fragmentų vertimą į lietuvių kalbą žr. Ruigys 1986, 107–164.

Der Littauischen Sprache. 61

Semaiter: Der dritte der Preußen: Der vierte der Letten in Liefland, an der Curischen Grenze. *Hartknochius* hält das Liefländische **firdime**, wir hören, mit dem Preußischen **kirdime**, und Littauischen **girdime**, in dem einen Buchstaben gegen einander, pag. 92. *Theoph. Schulz* zeigt, pag. 3. Grammat. Lituan. drey dialectos: 1.) den **Semaitischen**; 2.) den im **Großherzogthum Littauen**; 3.) den in **Preußen** gebräuchlichen. Die übrigen möchten wol entweder subdialectos, oder verwandte Sprachen machen. Ob nun wol, nach *Scaligeri* Urtheil Exercit. 259. contra Cardanum, der Unterscheid der Sprachen nicht nach der unterschiedenen Aussprach, oder intellectus speciebus, best zu setzen ist; so scheint doch, daß ihre Verwandtschaft in der Grammatischen analogie der Wörter, nach *J. C. Becmanni* Urtheil, zu suchen sey, es mag die Sprache per casus oder tempora; oder mit præpositionibus, und verbis auxiliaribus ausgedrückt werden. Gleichwie aber dialectus, nach der Gelehrten definition, eigentlich ist λέξις ἑθνικῶν χαρακτήρων συνελθούσα, und die Griechen viel dialectos haben, deren fünf vornehmste aus der Jonum und Doricorum Colonien entstanden: Also ist die Littauische Sprache im dialecto, nicht allein von abgelegenen,

Abiejuose traktatuose duodama šiek tiek pavyzdžių, iliustruojančių kirčiavimo, morfologijos ir leksikos skirtumus įvairiose vietovėse¹³. Nors bent kiek nuoseklesnis lietuvių tarmių aprašas juose ir nepateikiamas, neabejotina, kad mintis daryti atskirą skyrių Povilui Frydrichui Ruigiui kilo atsižvelgiant į *RB*. Tai rodo ir panašios antraštės (plg. 1 ir 2 pav.), tik *RB* turimos minty tarmės, o *RG* – šalutinės, arba periferinės, tarmės (apie tai žr. 2):

RB 60₁₅₋₁₆ Von den unterfchieden **Mund**=||**arten** der Littauer.
RG 129₁₃₋₁₄ Von den verfchiedenen **Neben**=||**Mundarten** der Littauer.

Ruigių dėmesys tarmėms nėra atsitiktinis ir nėra vien teorinis. XVIII a. pradžioje Prūsijos Lietuvoje suaktyvėjo diskusijos dėl rašytinės kalbos kokybės, tačiau keletas šaltinių liudija, kad neliko nuošalyje ir sakytinė. Tai rodo vienas iš 1706 m. filologinės polemikos šaltinių – Jokūbo Perkūno (Jacob Perkuhn, Perkhun, 1665–1711) traktatas *Wolgegründetes Bedencken / Uber die / Ins Litthausche / Ubersetzte zehen Fabeln Aesopi, Und derselben passionirte Zuschrift* (1706), kur dėl netaisyklingos tarties priekaištaujama Gumbinės kunigui Mykolui Merlinui, kilusiam iš Olberslebena (apie 20 km į šiaurę nuo Weimaro). Pasak Perkūno, kai kuriuos žodžius šis taria kietai kaip Tiuringijos dialekte. Toks tarimas esą nebūdingas Įsruties apylinkėse gimusiems lietuviams, be to, Merlinas neskiria ir kai kurių garsų, neišmanąs kirčiavimo, todėl nepripatę prie jo tarmės mažai ką tegali suprasti iš jo pamokslų¹⁴. Iš Įsruties kunigo Johanno Friedricho Focko 1716 m. laiško aiškėja, kad lokaliaose bendruomenėse po 1706 m. vyko ginčai ne tik dėl rašytinės kalbos kokybės, bet ir dėl geriausios tarmės – Tilžės, Ragainės, Įsruties ar Gumbinės. Kiekviena savąją laikė geriausia ir siekė „primesti“ kitoms¹⁵. Kituose šaltiniuose pabrėžiama, kad lietuviai nepakantūs nukrypstantiems nuo jų aplinkoje nusistovėjusių kalbos normų. Apie didelį tarmių skirtingumą ir kritišką požiūrį į kitatarmius 1718 m. rašė Henrikas Lyzijus (Heinrich Lysius, 1670–1731), derindamas Lietuvių kalbos seminaro steigimo Karaliaučiaus universitete klausimus ir netrukus tapęs pirmuoju jo vadovu. Jo teigimu, Klaipėdos, Ragainės ir Įsruties šnekta labai skiriasi. Kai kandidatas iš Klaipėdos buvęs paskirtas kunigu į Įsrutį, tai nei parapija jo, nei jis parapijos nesupratęs. O žmonės esą tokie užsispyrę, kad su savo tarme nesiskiria ir pajukia visus, kurie kalba ne taip kaip jie:

Littauifch und Lettifch || differiret nicht allein fo viel, daß fie einander nicht verftehen kön=||nen: fondern auch *Memelfch*, *Ragnitfch* und *Insterburgifch Littau*=||ifch fo weit, daß alß neulich ein *Candidatus* aus *Memel*, der da=||felbft gut *Littauifch* könnte zum Pfarrendienst im *Insterburgifchen* || beruffen worden, die Gemeine Ihn nicht und Er nicht die Gemei=||ne verftehen konte. So ift das Volk auch fo *opiniatre*, daß es || von feinem *Dialect* nicht läßet, und alle auslachtet, die nicht fo re=||den, alß fie¹⁶.

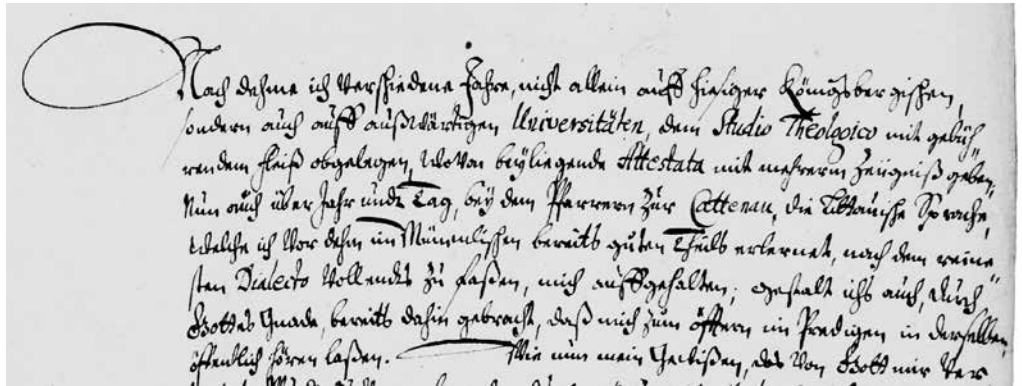
13 Tarp pavyzdžių yra ir praet. 3 *bitti* ~ buvo *RB* 61₁₇, kuris Mykolo Merlino (Michael Mörlin, 1641–1708) traktate *Principium primarium in Lingva Lithvanica* (1706, toliau – *MP*) siūlytas nevertoti kaip per siaurai paplitęs (prilygintas pinigui, kuris ne visur

galioja ir ne visur priimamas), plg.: *bit* [...] *buwo* / *erat* oder *fuit* *MP* 15₂₁; *bit* *MP* 16₃.

14 Perkūnas 1706, 3–5; apie tai išsamiau žr. Aleknavičienė, Schiller 2008, 121–124.

15 Laiško ištrauką žr. Pisanski 1767, 22–23.

16 Lysius 1718-08-23, 72v.

4 pav. Ruhigk 1672-10-04, 20r: Pilypas Ruigys vyresnysis lietuvių kalbos mokėsi Katniavoje iš „gryniausio dialekto“;
GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 55d Nr. 433/2, 20r

Aktualinant šias dvi aplinkybes, tuomet siekta pagrįsti, kad kunigus ir mokytojus tikslingiau rengti ne Halėje, bet Karaliaučiuje, kur veikė ir lietuvių bažnyčia. Čia įgiję pagrindus, jie vėliau dar turėsią mokytis kalbos toje vietoje, į kurią būsią paskirti¹⁷.

Informacija apie tarmių diferenciaciją ir lietuvių nepalankumą tiek kitatarmiams, tiek kalbos išmokusiems iš gramatikų, 1719 m. paskleista ir Leipcige leistame laikraštyje *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen*. Jie esą nepaprastai laikosi savo kalbos, kone kiekvienas kaimas turi savo tarmę ir į kitą žiūri kaip į negryną: „fast ein jedes Dorff seinen eigenen *dialectum* hat, und immer einer des andern Sprache vor unrein schilt“¹⁸, todėl sunku rasti kunigų, galinčių laikyti pamaldas lietuvių valstiečiams, kurie vaizduojasi esą labai protingi¹⁹.

Čia verta paminėti ir Povilo Frydricho Ruigio senelio – Pilypo Ruigio vyresniojo (Philippus Ruhigk), gimusio Klaipėdoje, 1672 m. spalio 4 d. laišką Brandenburgo didžiajam kurfiurstui ir Prūsijos kunigaikščiui Frydrichui Vilhelmui (1620–1688). Laiške jis prašė paskirti jį, baigusį studijas Karaliaučiaus ir užsienio universitetuose, kunigu į lietuvių parapiją. Jis sakė, jog po studijų daugiau kaip metus užsibuvo pas Katniavos kunigą²⁰, kad iš gryniausio dialekto („nach dem reine=||ften Dialecto“²¹) išmoktų lietuvių kalbą, kurios prieš tai jau buvo pramokęs Klaipėdoje (plg. ir 4 pav.):

¹⁷ Lysius 1718-08-23, 72v.

¹⁸ „Königsberg“, 1719, 560.

¹⁹ „Königsberg“, 1719, 560. Teodoras Lepneris (Theodor Lepner, ~1633–1691) rašė, kad lietuviai esą labai kandūs ir pamėgdžioja vokiečius, tariančius lietuviškus žodžius (Lepner 1690, 243; Lepneris 2011, 101, 197). Kad netaisyklingai ištartas žodis gali sukelti aplinkiniams juoko, rašė ir Perkūnas (1706, 5).

²⁰ Katniavoje lietuvių kunigu tuomet dirbo vienas iš SŠG autorių Teofilis Gotlybas Šulcas, Povilo Frydricho Ruigio prosenelis. Pilypas Ruigys vyresnysis 1674 m. vedė Šulco dukterį. Pilypas Ruigys jaunesnysis Šulčą vadino *savo seneliu iš motinos pusės*: „avus mihi maternus“ RM [79]¹⁷ (Ruigys 1986, 243, 303, 351; Jurgutis 1986, 463).

²¹ Ruhigk 1672-10-04, 20r.

Nun auch über Jahr und Tag, bey dem Pfarrern zur *Cattenau*, **die Littauifche Sprache**, || welche ich vor dehm im Mümmlifchen bereits guten Theils erlernet, **nach dem reine**=||**ften Dialecto** vollends zu faßen, mich auffgehalten; gefalt ichs auch, durch || Gottes Gnade, bereits dahin gebracht, daß mich zum öfftern im Predigen in derfelben, || öffentlich hören laßen²².

Prūsijos Karalystėje nuo 1718 m. pradėjus diegti privalomą pradinį mokslą lietuvių kalba, buvo plečiamas mokyklų tinklas. Karaliaučiuje, vėliau ir Halėje įsteigtuose Lietuvių kalbos seminaruose rengti mokytojai ir kunigai. Pagal Teologijos fakulteto absolventų paskyrimo sistemą retas kuris galėjo gauti tarnybą toje apylinkėje, iš kurios buvo kilęs. Atitinkamai aktualėjo ir tarmių klausimas kuriant kalbos mokymo aukštojoje mokykloje metodiką. Nors Povilas Frydrichas Ruigys sakė, kad apžvelgti visas tarmes nėra jo tikslas ir rašas tik apie klaipėdiškius, tačiau skirtumai tarp jų ir Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių tuomet ir buvo aktualiausi. Jo gramatika orientuota ne vien į kalbos pagrindų išdėstymą, bet ir atstumo tarp rašytinės ir sakytinės kalbos mažinimą, absolventų integracijos naujoje kalbinėje aplinkoje lengvinimą. Garsų tarimo, kirčiavimo (ne vien akcentografijos, bet ir akcentologijos) aiškinimas rodo, kad jis daug dėmesio skyrė tam, kad būsimieji kunigai ir mokytojai tinkamai pasirengtų kalbėti viešai. Siekis ugdyti jų kalbinę komunikacinę kompetenciją laikytinas viena iš jo kurtos lietuvių kalbos mokymo metodikos ypatybių.

2. LIETUVIŲ TARMIŲ PLOTAS RG: CENTRAS IR PERIFERIJA. Lietuvių kalbai aprašyti Povilas Frydrichas Ruigys sako pasirinkęs Įsruties ir Ragainės apskričių tarmę. Būtent šių dviejų apskričių tarmę jis laikė pagrindine (vok. *Hauptdialekt* RG [4r]₁₂). Ji esanti „gryna“, jau pripažinta ir gerai suprantama kitose vietovėse (plg. ir 5 pav.):

RG [4r]₁₂₋₁₇ Daß ich **das Littauifche nach dem Hauptdialekt, oder auctori**=||**firten reinen Mundart des Infterburgifchen und Ragnittifchen** || **Sprengels**, vortrage, weil diefe bey den übrigen gleichfalls || gut verftanden wird; wiewol auch von den abweichenden Ne=||benmundarten mehr, als bisher, an gehörigem Orte abfonder=||lich beygebracht ift²³.

Nuo pagrindinės tarmės nutolusias kitas tarmes Ruigys vadino *šalutinėmis*, arba *dialektais* (vok. *Nebemundarten* RG [4r]₁₅₋₁₆; *Neben=Mundarten* oder *Dialectos* RG 129₂₆–130₁, plg. ir 5 pav.), ir būtent jas aprašė specialiaame antrosios dalies skyriuje. Taigi Ruigys įsivedė dvi savokas: **pagrindinė tarmė** ir **šalutinė tarmė**. Klasifikaciją pagal aiškia opoziciją *pagrindinis* : *šalutinis* jis nustatė pirmasis.

Pagrindine tarme RG laikoma Įsruties ir Ragainės apskričių tarmė pagal tradicinę tarmių klasifikaciją – tai abi Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių patarmės: pietinė ir šiaurinė (plg. 6 pav., kur žemėlapyje nurodytos šių patarmių ribos). Šalutinėmis tarmėmis Ruigys laikė dvi Didžiojoje Lietuvoje ir vieną Prūsijos Lietuvoje, pastarąją skaidė į tris patarmes (RG 130₁₋₁₂, plg. ir 7 pav.):

22 Ruhigk 1672-10-04, 20r.

23 Čia ir toliau RG fragmentų perrašą ir verti-

mą į lietuvių kalbą žr. Aleknavičienė, Blažienė 2020, 227–554.

5.) Daß ich das Littauische nach dem Hauptdialect, oder auctori-
sireten reinen Mundart des Insterburgischen und Ragnittischen
Sprengels, vortrage, weil diese bey den übrigen gleichfalls
gut verstanden wird; wiewol auch von den abweichenden Ne-
benmundarten mehr, als bisher, an gehörigem Orte absonder-
lich beygebracht ist. Und

5 pav. RG [4r]: pagrindinė lietuvių tarmė – Įsruties ir Ragainės apskričių tarmė;
LMAVB RSS: LK-18/9

Pagrindinė tarmė Prūsijos Lietuvoje: Įsruties ir Ragainės apskričių.

Dvi šalutinės tarmės Didžiojoje Lietuvoje (vok. *Polnifches Littauen*):

(1) žemaičių (vok. *Semaitische*), t. y. Didžiojoje Lietuvoje esančios Žemaičių kuni-
gaikštystės tarmė;

(2) didžialietuvių (vok. *Großlittauische*), t. y. tarmė likusioje Didžiosios Lietuvos
dalyje.

Viena šalutinė tarmė Prūsijos Lietuvoje: klaipėdiškių (vok. *Memelfche Mundart*,
Memelfcher Dialectus) ir trys jos patarmės:

(a) žemininkų (*Žėmininkai*), t. y. žmonių, kurie verčiasi žemdirbyste;

(b) žvejininkų (*Žvejei, Žvejininkai*), t. y. prie Kuršių marių gyvenančių žvejų;

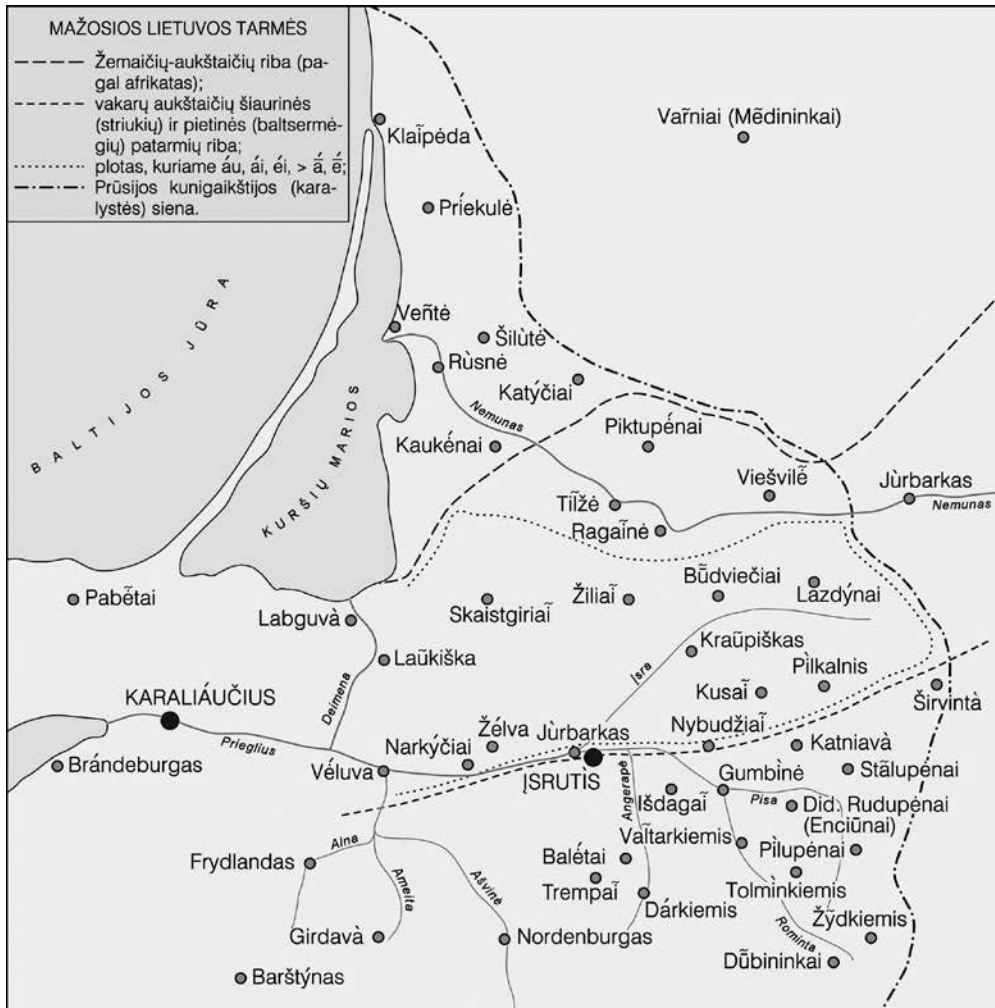
(c) kuršių (vok. *Curen*), t. y. Kuršių nerijos gyventojų.

Taigi Ruigys skyrė ne dvi lietuvių tarmių grupes – Didžiosios Lietuvos ir Prūsijos
Lietuvos, kaip kartais nurodoma dabartiniuose kalbotyros darbuose²⁴, o vieną pa-
grindinę, kuri yra Prūsijos Lietuvoje, ir tris šalutines, iš kurių viena Prūsijos Lietu-
voje (turinti tris patarmes), o kitos dvi – Didžiojoje Lietuvoje (plg. 1 lentelę):

Pagrindinė tarmė (vok. <i>Hauptdialect</i>)	Trys šalutinės tarmės ir jų patarmės (vok. <i>Neben=Mundarten</i> oder <i>Dialectos</i>)	
Prūsijos Lietuva	Didžioji Lietuva	Prūsijos Lietuva
Įsruties ir Ragainės apskričių (vok. <i>reinen Mundart des Insterbur- gischen und Ragnittischen Sprengels</i>)	(1) žemaičių (vok. <i>Se- maitische</i>); (2) didžialietuvių (vok. <i>Großlittauische</i>)	(1) klaipėdiškių (vok. <i>Memelfche Mundart, Memelfcher Dialectus</i>): (a) žemininkų (<i>Žėmininkai</i>); (b) žvejininkų (<i>Žvejei, Žvejininkai</i>); (c) kuršių (vok. <i>Curen</i>)

1 lentelė. RG tarmių skirstymas: pagrindinė tarmė, dvi šalutinės tarmės
Didžiojoje Lietuvoje, viena Prūsijos Lietuvoje, turinti tris patarmes

²⁴ Plg. Mikulėnienė 2010, 188; Mikulėnienė
2018, 25.

6 pav. Prūsijos Lietuvos žemėlapis: patarnių plotas ir ribos;
Zinkevičius 2006, 188

RG aprašyta lietuvių kalbos žodžių formų daryba bendra tik Prūsijos Lietuvoje ir tik šiose dviejose apskrityse. Šalutinės tarmės nuo pagrindinės, pasak Ruigio, skiriasi tarimu, kirčiavimu ir žodžių formų daryba (plg. ir 1 pav.):

RG 129₁₉-130₁ Es ift aber noch || zu wissen nōthig, daß, obgleich die beygebrachte Formations=||art der Wōrter von den fāmlichen National=Littauern felbft || fūr die **reinefte** gehalten, auch gut verftanden wird, felbige || doch nicht in allen littauifchen Gegenden durchgāngig eben || diefelbe, das ift, allgemein fey; fondern nur in unferm Preußi=||fchen Littauen, und zwar dafelbft in den Hauptāmtern In=||fterburg und Ragnit, in

Dialectos. 1) In dem Polnischen Littauen ist der Semaitische und Großlittauische: 2) In unserm Preussischen Littauen der Memelsche, durch welchen die Mundart, die man in der ganzen übrigen Gegend des Preussischen Littauens, vom Ragnittischen bis an die Stadt Memel, doch je weiter hinauf, je merklicher antrifft, verstanden wird. Dieser ist wieder von dreyerley Gattung: Der erste, den die so genannten *Zemininkai*, oder diejenigen haben, welche sich vom Ackerbau nähren. Der zweyte der, den die am Curischen Haff wohnende Fischer, oder *Zwejei* s. *Zwejininkai*, angenommen. Der dritte, der den Einwohnern der Curischen Nahrung, oder den so genannten *Curen*, eigen ist.

7 pav. RG 130: šalutinės tarmės Didžiojoje Lietuvoje ir Prūsijos Lietuvoje; LMAVB RSS: LK-18/9

folcher Art angetroffen werde; in den || übrigen Gegenden, wo Littauisch geredet wird, findet man || verschiedene von der vorgetragenen in manchen Stücken, vor=||nemlich in Ansehung der Aussprache, des Tons und der For=||mation der Wöreer <err. Wörter>, **abweichende Neben=Mundarten oder ||| Dialectos.**

Į šitaip RG išdėstyta tarmių klasifikaciją galima žiūrėti kaip į aiškiai Ruigio suvoktą **centro ir periferijos** santykį. Ruigys iš dalies pagrindė, kodėl dviejose valstybėse vartojamos lietuvių kalbės branduoliu laiko Prūsijos Lietuvos Įsruties ir Ragainės apskričių tarmę: visose kitose kaitaliojasi vienokie ar kitokie kalbos elementai ir nuo pagrindinės tarmės kuo nors nukrypstama. Taigi lietuvių tarmių plotą jis braižė ne tik pagal valstybių sienas, bet ir pagal kalbos ypatybes ir kriterijus. Pagrindinei tarmei išskirti svarbiausi tokie: 1) bendrumas; 2) stabilumas; 3) autoritetingumas. Periferinės tarmės RG suprantamos kaip pagrindinės tarmės tęsinys, jos labiau veikiamos kitų kalbų ir tarmių, atitinkamai daugiau perimančios šioms būdingų ypatybių ir taip nuo pagrindinės nutolstančios.

Kadangi tos pagrindinės tarmės Ruigys nelaikė net ir visiems Prūsijos lietuviams bendra, arba visuotine, kad ir plačiai suprantama, tai palyginti daug dėmesio skyrė nuo jos nutolusių tarmių ypatumams išskirti. Nors rašytinės kalbos pamatu nuo Jono Rėzos (Johann Rehsa, 1576–1629) *Psaltero Dovydo* (1625) įsitvirtino Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių pietinė patarmė, netrukus kodifikuota Kleino gramatikų, bet tarminiai skirtumai tebebuvo aktualūs sakytinei kalbai.

Klaipėdiškių tarmės, arba klaipėdiškių dialekto (vok. *Memelfche Mundart, Memelfcher Dialectus* RG 129₃₀–130₃), arealą Ruigys nusakė esant Prūsijos dalyje nuo ragainiškių iki Klaipėdos miesto ir aukščiau, kur ji esanti netgi dar ryškesnė. Vertinant pagal dabartinę lietuvių tarmių klasifikaciją, viena klaipėdiškių tarmės dalis patektų į vakarų aukštaičių kauniškių (vad. *Klaipėdos krašto aukštaičių*), kita – į vakarų žemaičių (sen. *donininkų*) plotą.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad RG *žemininkų* tarme vadinama ne ano meto Prūsijos lietuvių žemdirbių kalba²⁵, o tik viena iš trijų klaipėdiškių patarmių. Tai palyginti nedidelis Prūsijos Lietuvos tarmių plotas, didžiausią jo dalį tuomet užėmė Įsruties ir Ragainės apskričių tarmė.

Koks tarmių skirstymo pagrindas ankstesnėse lietuvių gramatikose ir kalbiniuose veikaluose?

Jau sakyta, kad chronologiškai artimiausioje Hako gramatikoje tarmės nei skirstytos, nei aprašytos, tik vienoje vietoje dėl dalinės nekirčiuotų galūnių redukcijos paminėti klaipėdiškiai. Mintį apie tarmėse nevienodą I linksniuotės daiktavardžių gen. sg. galūnę Hakas perėmė iš KG pritaikydamas ją labiausiai klaipėdiškiams, o vėliau tą mintį iš HG beveik pažodžiui persikėlė ir Ruigys:

KG 18₁₆₋₁₉ Pro O in Genitivis Sing. primæ Declinationis || **plurimi Litvanorum**, ipfi quoq; Caunenſes, malunt || aſfumere a / ut: *Pona Diewa tawa Domini DEI* || tui.

HG 244₂₁₋₂₅ Ist zu mercken, daß nicht von allen Litthauern der Geniti-||vus Singularis durch o ausgeſprochen wird; fondern ei=||nige, **infonderheit im Memelfchen**, fprechen es durch a || aus, als *Diewas* Gott, im Genitivo *Diewa* für *Die=||wo*. [et]c.

RG 25₁₃₋₁₆ Ist zu merken, daß nicht von allen Littauern der Genitivus Sin-||gularis durch o ausgeſprochen wird; fondern einige **infonder=||heit im Memelfchen**, fprechen es durch a aus, nach §. 7. III. a. || als: *Diewas* Gott, im Genitivo *Diewa* für *Diewo* [et]c.

Iš visų ankstesnių gramatikų aiškiausiai tarmės skirstomos SŠG. Kaip sakyta, ši skirstymą pirmiausia perėmė Pilypas Ruigys RB ir RM, tik neminėjo patarmių. Lyginant RG su SŠG, matyti panašumų, bet yra ir esminių nesutapimų. SŠG skiriamos trys lygiavertės lietuvių tarmės. Jų skyrimo principas – teritorinis-administracinis, o Prūsijos Kunigaikštystės tarmės dalijamos į tris patarmes pagal kalbinį (SŠG 3, žr. ir 2 lentelę):

- (1) Žemaitijos (lot. *Samogitiæ*), t. y. LDK Žemaičių kunigaikštystės;
- (2) Karališkosios Lietuvos (lot. *Lithvaniæ Regalis*), t. y. likusios lietuviškos LDK dalies;
- (3) Kunigaikštiškosios Lietuvos (lot. *Lithvaniæ Ducalis*), t. y. lietuviškos Prūsijos Kunigaikštystės dalies:

- (a) grynoji (lot. *Pura*);
- (b) pusiau žemaičiuojančioji (lot. *Semi-Samogitizans*);
- (c) kuršiuojančioji (lot. *Curonizans*).

²⁵ Plg. Zinkevičius 2009, 55–57.

Tarmė (lot. <i>dialectus</i>)	Tarmė (lot. <i>dialectus</i>)	Tarmė ir trys jos patarmės (lot. <i>dialectus</i>)
Didžioji Lietuva	Didžioji Lietuva	Prūsijos Lietuva
(1) Žemaitijos (lot. <i>Samogitiæ</i>)	(2) Karališkosios Lietuvos (lot. <i>Lithvaniæ Regalis</i>)	(3) Kunigaikštiškosios Lietuvos (lot. <i>Lithvaniæ Ducalis</i>), arba Kunigaikštiškosios Prūsijos (lot. <i>Pruffiæ Ducalis</i>): (a) grynoji (lot. <i>Pura</i>); (b) pusiau žemaičiuojančioji (lot. <i>Semi-Samogitizans</i>); (c) kuršiuojančioji (lot. <i>Curonizans</i>)

2 lentelė. SŠG tarmių skirstymas: trys tarmės ir patarmės

Taigi pirmosios dvi tarmės yra Didžiosios Lietuvos, o trečioji – Prūsijos Lietuvos. Atraiptinas dėmesys į Kazimiero Eigmino interpretaciją: visas tris jis laikė Didžiosios Lietuvos tarmėmis, o Prūsijos Lietuvos tarme – toliau prie balsių aprašo SŠG vis minimą Kunigaikštiškosios Prūsijos (lot. *Ducalis Pruffiæ, Pruffiæ Ducalis*) tarmę²⁶. Iš tiesų terminai *Kunigaikštiškosios Lietuvos* ir *Kunigaikštiškosios Prūsijos* yra sinonimai, reiškiantys tą pačią kunigaikščio valdomą Prūsijos Lietuvą²⁷. Pusiau žemaičiuojančia SŠG laikoma viena iš Prūsijos Lietuvos patarmių, todėl vargu ar pagrįsta traktuoti, kad taip vadinami dar ir Žemaičių kunigaikštystės gyventojai aukštaičiai²⁸. Tai šiaurinė Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių patarmė, buvusi prie Žemaičių kunigaikštystės sienos, nes jos ypatybė – gen. sg. m. galūnė *-a*, o ne *-o*: *Pona Diewa tawa* vietoj *Pono Diewo tawo* SŠG 5₅₋₆. Ši ypatybė pateikiama kaip būdinga ir kuršiuojančiajai, bet ši šaknyje dar turi [ā]: *žadis* vietoj *žodis* SŠG 5₁₄, tad pavyzdžiai *Pona Diewa tawa* gali būti iš šiaurinės vakarų aukštaičių patarmės.

SŠG grynoji patarmė (lot. *Pura*) – tai Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių pietinė patarmė. Taip manyti leidžia teiginys, kad grynojoje, priešingai negu kitose, visur išlaikomas sveikas [o]: gen. sg. m. galūnėje yra *-o*, nom. pl. f. galūnėje irgi *-o-*, be to, jis yra ir šaknyje (SŠG 5₁₋₁₆). Kalbos duomenys rodo, kad ši patarmė SŠG ir pasirinkta lietuvių kalbos aprašo pagrindu, todėl suprasta kaip tinkamiausia, nors taip ir neįvardyta. Ji atitiktų Ruigio pagrindinę tarmę, kurią jis irgi yra pavadinęs *grynąja*: „nach dem Hauptdialect, oder auctori=||firten reinen Mundart des Infterburgifchen und Ragnittifchen || Sprengels“ (RG [4r]₁₂₋₁₄). Tačiau skirtumas tas, kad Ruigys išivaizdavo „grynąją“ esant vartojamą daug plačiau – ne tik Įsruties, bet ir Ragainės apskrityje. Jis neatsižvelgė į tai, kad šiauriniame vakarų aukštaičių plote ilgajam nekirčiuotų galūnių vokalizmui buvo būdinga redukcija²⁹.

²⁶ Eigminas 1997, 16–18.

²⁷ Dėl supainiotų terminų ir netikslios tarmių lokalizacijos žr. Subačius 1999, 165–167.

²⁸ Plg. Zinkevičius 2009, 56.

²⁹ Zinkevičius [2002] 1989, 446; Zinkevičius 2006, 187.

SŠG riba tarp centro ir periferijos nebrėžiama, sąvokos *pagrindinė tarmė* ir *šalutinė tarmė* nevartojamos. Nevartojami ir terminai *klaipėdiškiai* ar *klaipėdiškių tarmė*.

Ruigys kaip klaipėdiškių patarmę dar nurodo kuršius (vok. *Curen*), bet tai latvių kilmės Kuršių nerijos gyventojai (vad. *kuršininkai*). Jie SŠG neminimi, su kuršiuojančiaja patarme netapatintini. Ruigio tarmių klasifikacija labiausiai ir skiriasi nuo SŠG Prūsijos Lietuvos tarmių diferencijavimu, plg. 3 lentelę:

RG		SŠG
Pagrindinė tarmė (vok. <i>Hauptdialekt</i>)	Šalutinė tarmė ir jos patarmės (vok. <i>Neben=Mundarten</i> oder <i>Dialectos</i>)	Tarmė ir jos patarmės (lot. <i>dialectus</i>)
Prūsijos Lietuva	Prūsijos Lietuva	Prūsijos Lietuva
Įsruties ir Ragainės apskričių (vok. <i>reinen Mundart des Insterburgischen und Ragnittischen Sprengels</i>).	Prūsijos Lietuvos klaipėdiškių (vok. <i>Memelfche Mundart, Memelfcher Dialectus</i>): (a) žemininkų (<i>Žémininkai</i>); (b) žvejnininkų (<i>Žwejei, Žwejininkai</i>); (c) kuršių (vok. <i>Curen</i>).	Kunigaikštiskosios Lietuvos (lot. <i>Lithvanix Ducalis</i>), arba Kunigaikštiskosios Prūsijos (lot. <i>Pruffix Ducalis</i>): (a) grynoji (lot. <i>Pura</i>); (b) pusiau žemaičiuojančioji (lot. <i>Semi-Samogitizans</i>); (c) kuršiuojančioji (lot. <i>Curonizans</i>).

3 lentelė. Prūsijos Lietuvos tarmės ir patarmės RG ir SŠG

SŠG kuršiuojančioji atitinka Ruigio aprašytuosius klaipėdiškius žemininkus, o pusiau žemaičiuojančioji – klaipėdiškius žvejnininkus.

Kleinas irgi neskirstė tarmių pagal kokią nors aiškiai suformuluotą opoziciją. Kad būtų išvengta formų įvairavimo, sudarant taisykles jis siūlė remtis viena tarme. Jam tinkamiausia atrodė kauniškių tarmė (lot. *Caunenſium Dialectum KG [a4v]*), kuria esą sekama Prūsijos Lietuvoje ir į kurią panašiausia Įsruties (lot. *Inſterburgenſis KG [b1r]*), esanti prie Didžiosios Lietuvos sienos. Ši iš kauniškių šį tą pasiskolinusi, ypač I linksniuotės gen. sg. ir I asmenuotės praet. 3 galūnę *-o*, „tačiau prisipažįstame, jog mūsų, o taip pat Ragainės ir iš dalies Įsruties apskirtyse įprastesnė yra galūnė *a*“ (KG [a4v], plg. KC 77–78). Gramatikoje jis sako rašas *-o*, taip leisdamas suprasti, kad šią tarmę ir pasirinko³⁰. Be kauniškių ir įsrutiškių, Kleinas mini dar tokias tarmes: Prūsijos Lietuvoje – kuršių (lot. *Dialectus Curonorum KG [a4r]*, t. y. tarmės požiūriu žemaičių), klaipėdiškių (lot. *Dialectus [...] Memelenſium KG [a4r]*), Ragainės (lot. *Ragnetenſis KG [b1r]*), Tilžės (lot. *Tilfenſis KG [b1r]*); Didžiojoje Lietuvoje – Žemaitijos (lot. *Samogitica Dialecto KG [b1r]*, t. y. Žemaičių kunigaikštystės

30 Apie dvi balsių sistemas – Prūsijos Lietuvos pietinių vakarų aukštaičių, einančią rašybos pagrindu, ir šiaurinių, išryškėjan-

čią Kleino pastabose ir atitinkančią tilžėnų tarimą, – žr. Buch 1998 [1967], 99–114.

aukštaičių), Vilniaus krašto (lot. *in tractu Wilnenfi* KG [a4r], *Dialectum Wilnenfium* KG [b1r]) ir Kėdainių krašto (lot. *in tractu Kedaynenfi* KG [a4r]). Lygindamas jis ieškojo analogijų ir su lotynų bei vokiečių tarmėmis (KG [a4r–b1v]).

Jau minėta, kad Pilypo Ruigio traktate *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* bei *Meletema Lingvam Lituanicam* lietuvių tarmių skirstymas perimamas iš SŠG, tik nenurodomos ten pateiktos Prūsijos Lietuvos patarmės. Nei RB, nei RM tarmės išsamiau neaprašomos, tepateikiama tik po keletą skirtybių. Aiškindamas, kad kalba pasiskirsto į tarmes ne tik viena nuo kitos nutolusiose vietose, bet ir artimose, jis duoda pavyzdį, kad klaipėdiškiai sako *Balandis*, o įsrutiškiai – *Karwėlis*, pastarieji *balandžiu* vadina laukinių karvelių (RB 62_{10–13}). RM *balandis* priskiriamas skalviams, o *karwėlis* – nadruviams („Salawoni columbam vocant balandis, Nadrawi karwėlis, fylveftram verò balandis“ RM [72]_{1–2}).

Povilas Frydrichas Ruigys, vertindamas lietuvių tarmes pagal priešpriešą *pagrindinis* : *šalutinis*, tikslingai ėjo kalbos normų kodifikavimo ir teikimo visuomenei kryptimi. Vienos tarmės pastovumo, universalumo, prestižiškumo akcentavimas turėjo padėti įsitvirtinti gramatikų formuojamai bendrinei kalbai. XVIII a. Prūsijos Lietuvoje tai ypač aktualu buvo sakytinei jos atmainai.

3. TARMIŲ SKIRTIS RG – ŠALUTINĖ : PAGRINDINĖ. Nors Ruigys prarmėje deklaravo, kad duoda lietuvių kalbos aprašą remdamasis pagrindine tarme, kuria kalbama Įsruties ir Ragainės apskrityse, tačiau RG kalbos analizė rodo, kad vyrauja pietinei Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių patarimei būdingi kalbos faktai, jų charakteristika ir sistema³¹.

Apie kitas tarmes Ruigys sako pateikias tai, kas jam žinoma iš Kleino, Sapūno ir Šulco gramatikų, tėvo traktato bei tose vietovėse gyvenusio neįvardyto asmens, taigi eksplisitinės nuorodos į kitus šaltinius yra keturios, viena iš jų orientuoja į anoniminį šaltinį (plg. ir 8 pav.):

RG 130_{13–21} Weil aber die Abhandlung aller diefer dialectorum || dem 3wecke bey Edirung diefer Grammatick nicht gemãß, || und alfo unnôthig ift, fo will daher nur von dem Preußifch=||littauifchen oder Memelfchen Dialecte dasjenige beybringen, || welches mir theils aus Bûchern, (conf. **Grammaticam** || **Litv. Kleinii paffim & Schultzii, pag. 3. ut & Tra-||ctatum Parentis, pag. 60.**) theils von einem in dortigen || Gegenden gewefenen **glaubwürdigem Freunde**, in Anfehung || deffen, bekannt geworden.

Specialiame skyriuje aprašydamas tarmes, skirti Ruigys darė tarp šalutinės tarmės ir pagrindinės. *Klaipėdiškiais* jis vadino tarmę, einančią nuo ragainiškių iki Klaipėdos

³¹ RG lietuvių kalbos analizę žr. Aleknavičienė 2020, 234–252, visas žodžių formas žr. indekse: Aleknavičienė 2020, 298–379.

Weil aber die Abhandlung aller dieser dialectorum dem Zwecke bey Edirung dieser Grammatick nicht gemäß, und also unnöthig ist, so will daher nur von dem Preußisch-Littauischen oder Memelschen Dialecte dasjenige beybringen, welches mir theils aus Büchern, (conf. Grammaticam Litv. Kleinii passim & Schultzii, pag. 3. ut & Tractatum Parentis, pag. 60.) theils von einem in dortigen Gegenden gewesenem glaubwürdigen Freunde, in Ansehung dessen, bekannt geworden. Dieses betrifft folgende Stücke:

8 pav. RG 130: keturios tarmių šaltinių nuorodos;
LMAVB RSS: LK-18/9

miesto („vom Ragnittischen bis an die Stadt Memel“ RG 130₅) – ir kuo labiau į viršų, tuo ji esanti ryškesnė (plg. ir 7 pav.):

RG 130₂₋₆ In unferm Preußischen Lit=||tauen der Memelsche, durch welchen die Mundart, die man || in der ganzen übrigen Gegend des Preußischen Littauens, || **vom Ragnittischen bis an die Stadt Memel**, doch je weiter || hinauf, je merklicher antrifft, verstanden wird.

Trys klaipėdiškių patarmės aprašytos labai nevienodai. Tai, be abejo, lėmė tarmių duomenų trūkumas. Aprašydamas klaipėdiškius, Ruigys daugiausia rėmėsi KG. Iš visų ankstesnių autorių jiems daugiausia dėmesio ir skyrė Kleinas, nors aiškiau nelokalizavo. Apie jai būdingas ypatybes Kleinas rašė keliuose vietose: KG [b1v], KG 3, KG 17, KG 18, KG 22, KG 38, KG 60, KG 80, KG 100, KG 140, KG 134, KG 143. Kurios iš jų tapo atspirtimi Ruigiui ir virto jo gramatikos intertekstais? Įdomumo dėlei iš karto reikia pasakyti, kad Ruigys nepasirėmė penkiais Kleino teiginiais: 1) žodžio pradžioje klaipėdiškių tariama [e], o ne [a]: *er, eß* (KG 17₁₁₋₁₂); 2) įvardžiuotinis moteriškosios giminės būdvardis *didaji*, o ne *dideji* (KG 22₉₋₁₀); 3) įvardžio *toks* daugiskaita *toki*, o ne *tokie* (KG 80₃₋₅); 4) *per locum* reikšti vartojama ne frazė, o prieveiksmiai *tiefog, tiefogie, tiefam* (KG 134₂₇₋₂₈); 5) tildymui reikšti vartojamas jaustukas *stijl* (KG 143₂₇₋₂₈). Šių ypatybių Ruigys veikiausiai nelaikė sisteminėmis (iš tokių būtų tik [e] vietoj [a] žodžio pradžioje), todėl netraukė į RG.

3.1. KLAIPĖDIŠKIAI ŽEMININKAI. Iš trijų klaipėdiškių patarmių išsamiausiai aprašyti žemininkai. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad nors pagrindine Ruigys laikė Įsruties ir Ragainės tarmę, bet klaipėdiškius žemininkus lygino su įsrutiškiais („bey den Infterburgern“ RG 131): fonetiką, formų darybą ir leksiką. RG pateiktos

klaipėdiškių žemininkų ypatybės – tai ne jiems būdingų „kalbinių ypatybių mišinys“, bet skirtumai nuo įsrutiškių³². Kaip minėta (žr. 3), RG dominuoja pietiniams vakarų aukštaičiams, į kurių plotą įėjo Įsruties apskritis, būdingi kalbos faktai.

Klaipėdiškių žemininkų ploto Ruigys aiškiau nelokalizavo. Kaip minėta, *žemininkais* jis vadino ne visos Prūsijos lietuvius žemdirbius, o tik vieną dalį klaipėdiškių (žr. 2). Pavadinimas *žemininkai* vartotas ir vėliau. 1880 m. Karolis Rudolfas Jakobis (Carl Rudolph Jacoby, 1817–1881) Klaipėdos tarmės (vok. *Memeler Dialekt*) plotą apibrėžė į šiaurę nuo Priekulės iki Kretingalės ir nuo jūros iki sienos su Didžiąja Lietuva, tuomet priklausiusia Rusijai (plotą laikė nedideliu, maždaug 3,5 × 3 mylios)³³. Jis nurodė, kad ploto viduryje gyvenantys lietuviai vadinami *žemininkais* („*Žemininkai, Landleute, die von Ackerbau leben*“), kiti klaipėdiškiai vadinti kitaip: prie sienos gyvenantys ir kalbos požiūriu link žemaičių artėjantys – *Parubėžininkai*; prie jūros – *Pąjūrininkai*, prie marių – *Pąmarininkai* (abeji verčiasi žvejyba, jų kalba dėl verslo nulemtų technikos terminų kitiems atrodanti svetima); Kuršių nerijos gyventojai – *Ūžmarininkai* (jie kalbantys kuršių, arba latvių, tarme ir darantys įtaką čia vartojamai lietuvių kalbai)³⁴. Ir dabar Klaipėdos krašto lietuviai vadina save *žemininkais* arba *klaipėdiškiais lietūvininkais*, bet ne *žemaičiais*³⁵, nors pagal mokslinę tarmių klasifikaciją laikomi vakarų žemaičiais (sen. donininkais). *Žemininkai* aiškinami kaip ‘žemės gyventojai’, žemę suprantant kaip priešingybę jūrai ar kopoms³⁶. Pietinės Klaipėdos krašto dalies atstovai, priklausantys vakarų aukštaičiams, savęs *žemininkais* nevadina, bet laiko save taip pat klaipėdiškiais³⁷.

Dabar vakarų žemaičių patarmė išsidėsčiusi neplačiu ruožu palei Baltijos jūrą ir Kuršių marias: šiaurėje riba prasideda ties Nemirseta, ja kalbama vakarinėje Klaipėdos rajono dalyje, taip pat Plikių, Dovilų, Priekulės, Drevernos, Kintų, Ventės, Saugų, Šilutės, Rusnės, Juknaičių apylinkėse, ja kalbėjo ir dalis Kuršių nerijos lietuvių. Šiaurėje ir rytuose riba sutampa su administracine buvusio Klaipėdos krašto siena³⁸. Pagal Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus tarmių klasifikaciją, vakarų žemaičių ir Klaipėdos krašto vakarų aukštaičių riba dabar eina pro Šilininčius ir Kavolius (Šilutės r.)³⁹. Antanas Salys ribą tarp donininkų ir aukštaičių brėžė maždaug nuo Minijos žiočių per Šilutę iki Žemaičių Naumiesčio⁴⁰.

Lokalizuoti Ruigio aprašytų klaipėdiškių žemininkų ir žvejininkų patarmių plotą remiantis dabartiniais vakarų žemaičių duomenimis labai sudėtinga: visų pirma dėl beveik 300 metų skirtumo, o antra – dėl lingvistinės situacijos po Antrojo pasaulinio karo. Jono Bukančio duomenimis, baigiantis karui, buvo evakuota arba emigravo per 90 proc. senųjų gyventojų, 1956–1969 m. dalis jų repatrijo į Vokietiją. Į Klaipėdos

32 Plg. Zinkevičius 2009, 57. Su Įsruties apylinkių šnekta RG lyginami ne visi klaipėdiškiai, o tik klaipėdiškiai žemininkai, plg. Mikulėnienė 2018, 29.

33 Jacoby 1880, 80.

34 Jacoby 1880, 81.

35 Grinaveckis 1991, 239, 242; *Lietuvių kalbos*

tarmių chrestomatija, 2004, 270; Bukantis 2007, 194–195.

36 Grinaveckis 1991, 239, 242.

37 Grinaveckis 1991, 239–240.

38 Bukantis 2007, 195.

39 LKA I, 1 žemėl.

40 Salys 1992 [1930], 354.

a) Haben sie den Ton fast allezeit, wie bey den Polen, auf pen-ultima und antecedentibus, da, wo die Insterburger ihn auf ultima setzen, z. E. Gràzi Rànka für grazi Rankà, item, Akkis für Akis, Dàngus für Dangùs.

9 pav. RG 130: klaipėdiškių žemininkų kirčio atitraukimo dėsnis ir jo priežastys;
LMAVB RSS: LK-18/9

kraštą kėlėsi žmonės iš įvairių Didžiosios Lietuvos vietų, daugiausia Žemaitijos. Dabar vakarų žemaičių patarmę moka tik apie 300–400 žmonių, didesnės bendruomenės išliko apie Priekulę, Dreverną, Kintus, Saugas, Šilutę, taip pat šiaurinėje Klaipėdos rajono dalyje⁴¹. Taigi sunku (gal net neverta) tikėtis, kad nuo XVII–XVIII a. iki dabar būtų išsaugotas tarmės vientisumas. Pagrindiniai šaltiniai, kuriais galima remtis bent apytikriai verifikuojant Ruigio teiginius ir lokalizuojant jo nurodytas tarmes, – XIX a. gramatikos, chrestomatijos ir iki Antrojo pasaulinio karo atlikti tarmių tyrimai.

3.1.1. KIRTIS. Ruigys pirmasis pastebėjo, kad klaipėdiškiams žemininkams būdingas kirčio atitraukimas, ir pateikė kalbos faktų: *ā*, *i* ir *u* kamieno daiktavardžių ir *īā* kamieno būdvardžių, kurių kirčiuojamas pirmas, o ne galinis trumpas skiemuo (plg. ir 9 pav.):

RG 130₂₈₋₃₁ Haben sie den Ton fast allezeit, wie bey den Polen, auf pen-||ultima und entecedentibus, da, wo die Insterburger ihn auf ulti-||ma setzen, z. E. Gràzi Rànka für grazi Rankà, item, Akkis || für Akis, Dàngus für Dangùs.

Prie šių pavyzdžių pridėtinai ir tolesniame puslapyje duotas kirčiuotas žodis: žemininkai saką *Wótaggas* vietoj *Botágas* (RG 131₁₉₋₂₀). Taigi atitraukiamas kirtis į pirmą skiemenį ne tik iš žodžio galo, bet ir iš vidurio, šiuo atveju iš tvirtagalio skiemens, ir tai liudija buvus visuotinį kirčio atitraukimą. Dabar visuotinio kirčio atitraukimo riba Klaipėdos krašte eina pro Saugas (Šilutės r.) šiaurės link⁴².

Klaipėdiškių žemininkų nutolinimą nuo pagrindinės tarmės Ruigys aiškino žemaičių tarmės įtaka – mat su jais siejantys nuolatiniai komerciniai ryšiai. Negana to, dėl tos pačios priežasties žemaičiams įtakos turėjusi ir lenkų kalba (plg. ir 10 pav.):

RG 130₂₂₋₂₅ (A) Bey den *Semininkern*, deren Abweichungen dem || ftarken Commercio mit den Semaiten, wie diefer ihre dem || gleichmäßigen Umgange mit den Polen, zuzufchreiben ift, wie || folches aus der Uebereinfimmung der anzuführenden Eigen=||fchaften ihrer Mundart mit dem genio der Polnifchen Spra=||che, fattfam zu erkennen giebet.

41 Bukantis 2007, 196.

42 *Vakarų žemaičiai*, 2006, 27; LKA II, 105 žemėl.

(A) Bey den Seminirern, deren Abweichungen dem starken Commercio mit den Semaiten, wie dieser ihre dem gleichmäßigen Umgange mit den Polen, zuzuschreiben ist, wie solches aus der Uebereinstimmung der anzuführenden Eigenschaften ihrer Mundart mit dem genio der Polnischen Sprache, sattsam zu erkennen giebet.

10 pav. RG 130: klaipėdiškių žemininkų nutolimo nuo pagrindinės tarmės priežastys: žemaičių ir lenkų įtaka; LMAVB RSS: LK-18/9

Ruigys klaipėdiškių žemininkų ypatybę kirčiuoti priešpaskutinį ir dar tolesnį skiemenį siejo su lenkų kalba (RG 130), taip pat ir ilgąjį [ā]⁴³ vietoj [ō] (RG 131). Be to, klaipėdiškiai žemininkai turį ir leksinių tarmybių, Ruigio vadinamų *provincializmais*, kurie panašūs į lenkų vartojamus: „fie haben auch ihre Provinzialwörter, die dem Polnischen || ganz ähnlich“ (RG 132₁₋₂).

3.1.2. FONETIKA. Klaipėdiškių žemininkų tarimas esąs greitesnis ir minkštesnis arba švelnesnis negu įsrutiškių, nes jie stipriau skambančius balsius tarią kiek kitaip negu įsrutiškiai (plg. ir 11 pav.).

3.1.2.1. BALSIO SKIRTUMAI. Iš RG nurodytų tarminių ypatybių rekonstruoti keturi klaipėdiškių žemininkų ir įsrutiškių balsių skirtumai.

3.1.2.1.1. Kamiene, kur įsrutiškių yra ilgieji kirčiuoti [ā] ir [ē], klaipėdiškiai žemininkai turi trumpuosius [a], [e]:

RG 131₂₋₅ 1) Das á und é wie à und è, mit Verdoppelung des folgenden || consonantis, ausdrücken, 3. E. ftatt *Kába, fáko, ákys, Ku=||méle, Waikélis*, fagen fie *Kàbba, fàkka, àkkis, Kumelle <corr. Kumèlle>, || Waikèllis*.

Balsių kiekybė RG paprastai parodoma dvejopai: trumpumas – kairiniu kirčio ženklų ir priebalsių dvigubiniu, ilgumas – dešiniu kirčio ženklų ir nedvigubiniu.

Adalberto Bezenbergerio veikale *Litauische Forschungen. Beiträge zur Kenntniss der Sprache und des Volkstumes der Litauer* (1882, toliau – LF) paskelbtose dainose trumpieji balsiai panašiose pozicijose užfiksuoti Lėbartuose (į pietryčius nuo Klaipėdos):

43 XVII–XVIII a. veikaluose vartoti ilgieji balsiai žymimi brūkšneliu virš raidės: [ā], [ē], [ō], [ī].

b) Sind sie in der Aussprache viel geschwinder und weichlicher oder zärtlicher; daher sie

I. Bon

von den verschiedenen Neben-Mundarten. 131

I. Bon den bey den Insterburgern etwas stark lautenden vocalibus

- 1) Das á und é wie à und è, mit Verdoppelung des folgenden consonantis, ausdrücken, z. E. statt *Kába*, *sáko*, *ákys*, *Kuméle*, *Waiťélis*, sagen sie *Kábba*, *sákta*, *ákkis*, *Kumelle*, *Waiťéllis*.
- 2) Das lange é wie ein kurzes, z. E. *éfas*, *éfančio* für *éfas*, *éfančio*, item, *Awinélis*, *Župonéle* für *Awinélis*, *Župonéle*.
- 3) Das o fast wie ein á, sono tremulo, oder wie ein polnisches *o* cancellatum, z. E. *Pánas*, *Šádís* für *Ponas*, *Šodís*, *Gieras Dienas* pro *géros Dienos*, *Prá*, *pa* für *pro*, *po*.
- 4) Die vocales breves am Ende, werden, weil der Ton mehrtheils auf penultima ist, fast jederzeit weggeworfen, z. E. *Páns* für *Ponas*.

11 pav. RG 130–131: klaipėdiškių žemininkų balsių skirtumai nuo įsrutiškių;
LMAVB RSS: LK–18/9

gèrant ~ *geriant*, *sesèlè*, *mergèlè*, *marèlems* LF 26, *žàlis* ~ *žalias* LF 30, taip pat Pakamoriuose: *žàlè* ~ *žalia*, *girèlè* LF 32, *kelèlis*, *bernèlis* LF 31.

Walteris Fenzlau 1936 m. dėl kirčio nepailgėjančius [a] ir [e] nurodė esant apie Kintus ir į šiaurę nuo Šilutės, pvz.: *βàbal^{4s}* ~ *Vabalus*, *ku^{nèl}s* ~ *Kūnelis*, taip pat Priekulė ir Klaipėda: *βàbals* ~ *Vabalas*, *pelèn^s* ~ *Pelenis*, o pietinėje Šilutės šnekoje kirčiuoti balsiai pailgėja⁴⁴. Vlado Grinaveckio 1973 m. duomenimis, pietinėje, vidurinėje ir šiaurinėje vakarų žemaičių dalyje (išskyrus pietvakarinę) trumpieji [a], [e] kirčiuotuose skiemenyse nepailgėja, t. y. išlieka trumpieji ten, kur dabartinėje bendrinėje kalboje yra ilgieji, pvz.: *ràda* ~ *rado*, *àki* ~ *akį*, *tèka* ~ *teka*, *mètu* ~ *metų*⁴⁵. Jono Bukančio 2007 m. duomenimis, kirčiuoti [a], [e] vakarų žemaičių patarmėje irgi dažniausiai nepailgėja (išskyrus pietinę ploto dalį), pvz.: *àk^s* ~ *akys*, *màt^e* ~ *matė*, *ègl^es* ~ *eglės*, *mètâms* ~ *metams*, *mergèlè* ~ *mergelė*⁴⁶. Taigi XIX a. šaltiniai ir vėlesni čia irgi paliudija trumpuosius.

⁴⁴ Fenzlau 1936, 12.

⁴⁵ Grinaveckis 1973, 13–14, 157, 160–161, 165; dėl kamieno kirčiuotų [a], [e] žr. LKA II, 1 žemėl.

⁴⁶ Bukantis 2007, 197. Bukantis remiasi 1980–2005 m. iš vakarų žemaičių tarmės ploto surinkta tarminė medžiaga, jo transkribuotų tekstų paskelbta: *Vakarų žemaičiai*, 2006, 73–172.

Tad RG minimi trumpieji [a], [e] vietoj ilgųjų [ā], [ē] labiausiai atitiktų dabartinę vidurinę ir šiaurinę vakarų žemaičių ploto dalį.

3.1.2.1.2. Vietoj įsrutiškių [é] klaipėdiškiai žemininkai taria [ē]:

RG 131₆₋₇ 2) Das lange é wie ein kurzes, 3. E. *éfas, éfančio fūr éfas, éfan=||cio, item, Awinėlis, Župonėle fūr Awinėlis, Župonėle.*

Nors RG sakoma „Das lange é wie ein kurzes [ausdrücken]“, bet dešininis kirtis virš balsės <é> ir po jos nedvigubinamos priebalsės rodytų, kad turimas galvoje ne trumpasis, o ilgasis [ē]. Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių pietinei patarnei buvo būdingos veiksmožodžio *būti* formos su [é]: RG kaip įprastas duodamas *éfas, éfanti* RG 80₃₅₋₃₆, Gotfrydo Ostermejerio (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) gramatikoje *Neue Littauische Grammatik* (1791) dalyvis irgi *éfas, éfanti* OG 64₇, padalyvis *éfant* OG 63₂₆, o asmenavimo paradigmoje pateikiamos dvi gretiminės veiksmožodžio formos: *efme* ir *éfam'*, *efte* ir *éfat'* OG 60₂₀₋₂₁. Tuo tarpu Frydrichas Kuršaitis (Friedrich Kurschat, 1806–1884) gramatikoje *Grammatik der Littauischen Sprache* (1876) rašo, kad nuo Rusnės į šiaurę Klaipėdos link šio veiksmožodžio dviskaitos ir daugiskaitos formose vietoj [ě] tariamas [ē], t. y. vietoj Prūsijos vakarų aukštaičiams įprasto *ěfame* sakoma *ēfame*; abi formas jis duoda ir *būti* paradigmoje⁴⁷.

Bezenbergerio 1884 m. duomenimis, paskelbtais studijoje „Zur litauischen dialektforschung“, aukštaitiškas deminutyvų priesagas *-ėlis, -ėlė* ir *-ėlis, -ėlė* šiaurinėje Prūsijos Lietuvos dalyje atitiko *-ėlis, -ėlė* (pvz.: *mergėle* Pakamoriai, Medikiai; *gembužėle* Medikiai), retkarčiais sakant *-ėlis, -ėlė* jis girdėjęs ir apie Šilutę⁴⁸.

3.1.2.1.3. Kur kamiene ir galūneje įsrutiškių yra ilgasis [ō], klaipėdiškiai žemininkai taria beveik ilgąjį [ā]: „Das o faht wie ein á“ (RG 131₈). Aprašydamas šiuos balsius, Ruigys rėmėsi SŠG ir KG:

RG 131₈₋₁₀ 3) Das o faht wie ein á, fono tremulo, oder wie ein polnifches a || cancellatum, 3. E. *Pánas, Žádís fūr Ponas, Žodís, Gie=||ras Dienas pro géros Dienos, Pra, pa fūr pro, po.*

SŠG 5₁₁₋₁₇ Curonizans dialectus uti linguæ mollitiē amans, || non tantum in Genitivis, fed in aliis quoq; tum || Nominibus, tum verbis, & ferè ubivis pro o || ufurpat a; ut: *žadis* / pro *žodis* / verbum. || *Iakubs* / pro *Iokubs* / *Jacobus*. || *Sžlawin*, pro *Sžlowin* / honorat. *Sàdin* / pro || *Sodin* / collocat⁴⁹.

⁴⁷ Kurschat 1876, 287–289; Kuršaitis 2013a, 307–308. Jo duomenimis, ir šiaurės vakarų Žemaitijoje, Salantuose vietoj *ěfās* sakoma *ēfōns* (Kurschat 1876, 302; Kuršaitis 2013a, 321).

⁴⁸ Bezenberger 1884, 101–102; Doritsch 1911, XXIV. Abi priesagos yra Šilutės r., bet nuo Sausgalvių ir Juknaičių prasideda *-ėlis* ir

vyrauja dabartiniame vakarų žemaičių plote (pvz., *vainikėlis*), tik apie Klaipėdą (Dovilų, Priekulės, Agluonėnų apylinkėse) fiksuojamas *-ėlis* (pvz., *vainikėlis*), žr. LKA III, 117 žemėl.

⁴⁹ SŠG fragmentų vertimą į lietuvių kalbą žr. *Sapūno ir Šulco gramatika*, 1997, 33–262.

- KG 18₂₂₋₂₆ Memelenfes, utpote cum Latvificis linguæ molli-||ciem amantes, non tantum in Genitivis, fed aliis quo-||que locis pro *o* ufurpant *a* / ut: *žadis* pro *žodis* ver-||bum, *Iakubs* pro *Iokubs* Jacobus, *flawin* pro || *flowin* honorat, *fadin* pro *fodin* collocat⁵⁰.
- KG 3₇₋₉ Familiariffimum est Dialecto Memelenfium, || qui pro *Ponas* dicunt *Panas* Dominus, pro *žodis* || *žadis* verbum, pro *flowinti flawinti* honorare.
- KG 140₁₇₋₁₈ [Nota, *pa* & *pra* Memelens. Dialecto dicuntur || pro *po* & *pro*.

Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į kamieninį [ā] vietoj [ō]: *Pānas*, *Žadis* vietoj *Ponas*, *Žodis*. Augustas Schleicheris (1821–1868) gramatikoje *Litauische Grammatik* (1856) rašydamas apie senojo [ā] išsaugojimą žodžio viduryje, nurodė, kad Šilutės apskrityje prie marių ir apie Klaipėdą vietoj [o] tariamas į [a] panašus ištisinis garsas, primenantis gilaus [o] skambėjimą, tą garsą jis žymėjo <â>: *pāns*, *žādis*⁵¹. Kuršaitis 1876 m. rašė, kad kraštutiniame šiaurės rytų Prūsijos kampe, galiniame Klaipėdos tarmės iškyšulyje, kirčiuotas ilgasis [ō] toks atviras, kad beveik nesiskiria nuo uždarojo [ā], todėl esą net sunku tiksliai pasakyti, ar čia girdimas uždarojo [ā], ar atvirasis [ō]⁵². Kaip pavyzdį davė taip pat šią žodžių porą, tačiau ankstesniųjų gramatikų nenurodė, taigi garso tarimą aprašė kaip gyvosios kalbos faktą. Bezenbergeris 1884 m. sakė garsą [ā] girdėjęs žodyje *māteriszke* greta *māteriszke* Jogučiuose (netoli Kretingalės) ir *kāl* Dargužiuose (netoli Girulių)⁵³. Jo skelbiamose dainose iš Lėbartų rašoma *ābulēleis*, *žādēleis*, *raudāna*, *žvejākit LF 30*; iš Pakamorių: *tālims*, *vaiksczādāmas LF 31*, taip pat iš Medikių *LF 32–34* (tokių pavyzdžių yra ir toliau jo įdėtuose pasakojimuose).

Fenzlau 1936 m. išskyrė į šiaurę nuo Klaipėdos esantį žvejų kaimą Karklininkai (vok. *Karkelbek*, dab. *Karklė*), kur sakyta *ja·ti* ~ *joti*, *pa·ns* ~ *ponas*, *la·βa* ~ *lova*, *ma·ki·ta·jis* ~ mokytojas (šią ypatybę jis, kaip, beje, ir Kleinas, aiškino latvių kalbos įtaka)⁵⁴. Grinaveckio duomenimis, balsis [ā·], atliepiantis bk [o·] (ir [ai]), iš tiesų būdingas šiaurinei vakarų žemaičių daliai – Karklei, Kalotei, Žardei ir gretimoms kaimams, pvz.: *žā·dī s* ~ žodis, *plā·nēsnis* ~ plonesnis, *vā·kštā·tē* ~ vaikščioti, be to, tas [ā·] ne visada vienodas – svyruoja nuo [ā·] iki [o·] bei [o^a]⁵⁵. Bukančio duomenimis, į šiaurę nuo Klaipėdos – apie Kalotę, Karklę – [o·] dar neseniai buvo tariamas labai atvirai arba net kaip labializuotas [ā·], pvz.: *žā·dī s* ~ žodis, *kā·p^(a)s* ~ kopos, *bā·b^(a)* ~ boba, *kā·jā·ms* ~ kojoms⁵⁶. Sporadiškų tokio tarimo pavyzdžių girdima ir apie Saugas⁵⁷. Tad RG aprašytasis [ā] vietoj [ō], t. y. vadinamasis *žadininkavimas*, labiausiai orientuoja į vidurinę ir ypač šiaurinę vakarų žemaičių ploto dalį. Kadangi ši savybė SŠG priskiriama kuršiuojantiems, būtent jie turėtų atitikti RG klaipėdiškius žemininkus.

RG kartu duotas kitas pavyzdys *Gieras Dienas* vietoj *geros Dienos* RG 131₈₋₉ rodo [a] vardažodžių nom. pl. f. galūnėse, t. y. senesniojo [a] < [*ā] išlikimą nekirčiuotose

50 KG fragmentų vertimą į lietuvių kalbą žr. *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, 1957, 397–528.

51 Schleicher 1856, 30; Schleicher 2014, 53.

52 Kurschat 1876, 18; Kuršaitis 2013a, 54.

53 Bezenberger 1884, 101.

54 Fenzlau 1936, 16.

55 Grinaveckis 1973, 167–168; žr. ir *LKA* II, 35 žemėl.

56 Bukantis 2007, 197, 204; Bukantis 2001, 18–20; *Vakarų žemaičiai*, 2006, 32.

57 *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, 2004, 271.

galūnėse. SŠG tarp ypatybių, kuriomis nuo pagrindinės tarmės skiriasi visos kitos joje išvardytos, tarp jų ir žemaičiuojančioji bei kuršiuojančioji, nurodomas [a] gen. sg. m. ir nom. pl. f. galūnėse:

- SŠG 5₂₋₁₀ (1) pro *o* in Genitivis Masculinorum primæ termi-||nationis, quod dialectus Pruffiæ Ducalis pura || ubivis retinet, tum Samogitiæ, tum Regalis || Lithvaniæ, tum Ducalis; & Samogitizans & Cu-||ronizans ufurpat *a* / ut: *Pona Diewa / tawa* / || pro *Pono Diewo tawo / Domini Dei tui*.
 (2) Nonnunquam etiam pro *o* in Nominativis plu-||ralibus Fœmininorum utitur *a* / ut: *Liggas || piktas* / pro *Liggos piktos* / morbi mali.

Toks [a] (tiek atvirosiose, tiek uždarosiose nekirčiuotose galūnėse) buvo įprastas ne tik klaipėdiškiams, bet ir Prūsijos Lietuvos šiauriniams vakarų aukštaičiams. Schleicheris jį ištisai girdėjo jau apie Ragainę, Tilžę ir laikė senesnio [a] išsaugojimu, ypač būdingu žemaičiams, o patį skirtumą laikė vienu reikšmingiausių tarp aukštaičių ir žemaičių tarmių⁵⁸. Kuršaitis šį reiškinį vadino *balsio susilpninimu* (vok. *Schwächung der Vocale*) ir nurodė esant būdingą vidurinėje ir šiaurinėje Prūsijos Lietuvos dalyje⁵⁹, Fenzlau – Klaipėdos apskrities pietinėms šnektoms nuo Tilžės iki Viešvilės, išskyrus plotą nuo pastarosios į rytus⁶⁰.

3.1.2.1.4. Iš nekirčiuotos galūnės klaipėdiškiai žemininkai išmeta trumpąjį balsį (plg. ir 11 pav.). Tai labiau morfologijos negu fonetikos faktas. Apie galūnių trumpinimą (sutraukimą, sinkopę), paskutiniojo balsio numetimą rašė ir Kleinas darydamas analogiją tarp Didžiosios Lietuvos žemaičių, kuriuos vadino kuršių ir klaipėdiškių kaimynais, ir Prūsijos Lietuvos tarmių:

- RG 131₁₁₋₁₃ 4) Die vocales breves am Ende, werden, weil der Ton mehren=||theils auf penultima ift, faft jederzeit weggeworfen, 3. E. *Páns* || fūr *Ponas*.
 KG [b1r]₁₁₋₁₃ Qvanqvam nec nobis ipfis inufitata fit fyncope illa, || *βwents / wiežlibs* / ut & abjectio ultimarum voca-||lium

Ostermejeris balsio išmetimą, kartais žymimą apostrofu, laikė labai paplitusiu, bet manė, kad jis neturėtų būti per plačiai taikomas (OG 15). Schleicheris paskutinio skiemens trumpinimą apibūdino kaip šiaurės kryptimi didėjančią tendenciją, pastebimą iš pradžių aukštaičių, bet kur kas labiau žemaičių tarmėje⁶¹. Kuršaitis, kilęs iš šiaurinės patarmės (tilžėnų šnektos) ploto, kur išmetimas buvo įprastas, *-a-* išmetimą iš *-as* linksniuotės (š kamieno) vardažodžių vadino vienu iš žodžio galo dėsnių, vienur daugiau, kitur mažiau būdingu kasdienei kalbai⁶². Bukančio duomenimis, ir dabar nekirčiuotas galūnes vakarų žemaičiai trumpina stipriai: trumpasis balsis [a] (dažnai ir [i]) paprastai visai išmetamas, kitų balsių lieka tik smarkiai aptrupėjęs

58 Schleicher 1856, 29; Schleicher 2014, 52.
 59 Kurschat 1876, 33, 46–47; Kuršaitis 2013a, 67, 78–79.

60 Fenzlau 1936, 9; plg. ir LKA II, 40 žemėl.
 61 Schleicher 1856, 29; Schleicher 2014, 52.
 62 Kurschat 1876, 64; Kuršaitis 2013a, 77.

II. Von den Consonantibus sonum duriores amantibus, nach §. 8.
wird

- 1) retracto sono gerne die Härteigkeit vermindert, z. E. in *kàb*, *bink* für *kabink*, *fakkik* für *fakyk*, *fakka* für *fáko*, *Ketwergs* für *Czetwergs*.
- 2) *b* wird oft in *w* verändert, und *w* in *u*, *Wótaggas* für *Bo*
tágas, *Undens* für *Wandens*.
- 3) Das *t* in *c* mutandum wird bey ihnen mehrentheils unverändert beybehalten, und das *ð* stehet gerne ohne dem *z* assumendo, z. E. *Šadei*, *Kamtei*, *Šadems*, *Kamtems*, loco *Šodžiei*, *Kamćiei*, *Šodžiems*, *Kamćiems*. Vide Kleinium pag. 38.
- 4) Das harte *z* wird in ein gelindes verändert, z. E. *Šemme*, *Širgas* für *Šéme*, *Širgas* ic. vide §. 9. 10.

12 pav. RG 131: klaipėdiškių žemininkų priebalsių skirtumai nuo įsrutiškių;
LMAVB RSS: LK-18/9

pėdsakas; galūnių redukcija pati stipriausia šiaurinėje dalyje⁶³. Taigi ši ypatybė buvo būdinga ir klaipėdiškiams, ir Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičiams (labiausiai šiauriniams, bet gana dažnai ir pietiniams).

3.1.2.2. PRIEBALSŲ SKIRTUMAI. Iš RG aprašo rekonstruoti tokie klaipėdiškių žemininkų priebalsių skirtumai nuo įsrutiškių (plg. ir 12 pav.):

3.1.2.2.1. Klaipėdiškiai žemininkai silpniau ar dusliau taria priebalsius. Kleinas žemaičiams būdinga ypatybė laikė minkštesnį tarimą ir jį siejo daugiausia su afrikatų nevertojimu (plg. KG [a4v₂₃-b1r₁]). Tarp Ruigio pavyzdžių pateiktas *Ketwergs*⁶⁴ taip pat liudija nevertojus žodžio su afrikata *Czetwergs*⁶⁵ (dėl afrikatų dar žr. 3.1.2.2.3):

RG 131₁₆₋₁₈ 1) retracto sono gerne die Härteigkeit vermindert, z. E. in *kàb*=||*bink* für *kabink*, *fakkik* für *fakyk*, *fakka* für *fáko*, *Ketwergs* || für *Czetwergs*.

Kitų priebalsių tarimą Ruigys suprato kaip silpnesnį – ne tokį skardų, ne tokį ryškų, mažiau pabrėžiamą – dėl trumpojo balsio vietoj ilgojo. Jiems susilpnėti įtakos turėjo ir kirčio atitraukimas. Su priebalsių minkštinimu tai nesietina. Dabartiniai vakarų žemaičiai dėl vokiečių kalbos įtakos labiau minkština tik [l] (ir prieš užpakalinės eilės balsius), o kiti priebalsiai, išskyrus [k], [g], net ir prieš priešakinės eilės balsius minkštėja silpnai, o prieš užpakalinės eilės balsius juos linkstama netgi kietinti⁶⁶.

⁶³ Bukantis 2007, 198, 204–205.

⁶⁴ Plg. ir Bukančio (2007, 200) užfiksuotą *ketvėrgs* 'ketvirtadienis'; žr. LKŽe s. v. *ketvergas*, kur pavyzdžiai iš Žemaitijos ir „buv. Rytų Prūsijos ir Klaipėdos krašto“ raštų.

⁶⁵ Plg. *čėtvergas* RŽ ir B: *Czetwergas* RŽvl 102 I₂₉, RŽvl 184 II₁₁₋₁₂; *Czetwerg's* B 355₃₈.

⁶⁶ Bukantis 2007, 198; Grinaveckis 1973, 318–319.

3.1.2.2.2. Žodžio pradžioje yra ne [b], bet [v], o vietoj [v] tariamas [u]:

RG 131₁₉₋₂₀ 2) *b* wird oft in *w* verändert, und *w* in *u*, *Wótaggas* für *Bo*=||*tágas*, *Undens* für *Wandens*.

Žodis *wotagas* randamas ir dainoje, kurią Martynui Liudvikui Rėzai (Martin Ludwig Rhesa, 1776–1840) 1839 m. balandžio 27 d. laiške atsiuntė Klaipėdoje gimęs Ernestas Vilhelmas Berbomas (Ernst Wilhelm Beerbohm, 1786–1865)⁶⁷. Kuršaičio duomenimis, priebalsis [v] buvo numetamas Kretingoje: sakyta *undũ*, o ne *wandũ*, kaip įprasta kitur Prūsijos Lietuvoje⁶⁸.

3.1.2.2.3. Vietoj afrikatų [č], [dž] tariami [t], [d]. Šią informaciją Ruigys perėmė iš Kleino, pridėjęsio pastabą prie daiktavardžių žodis ir *ramtis* paradigmos, kad dėl švelnesnio skambėjimo kai kuriuose linksniuose klaipėdiškiai išmeta [ž], be to, prartarmėje klaipėdiškus Kleinas irgi lygino su žemaičiais ir davė pavyzdžių, plg.:

RG 131₂₁₋₂₄ 3) Das *t* in *c* mutandum wird bey ihnen mehrentheils unverân=||dert beybhalten <corr. beybehalten>, und das *d* ftehet gerne ohne dem *ž* affumen-||do, 3 E. *Žadei*, *Ramtei*, *Žádems*, *Ramtems*, loco *Žódžiei*, || *Ramćiei*, *Žódžiems*, *Ramćiems*. Vide Kleinium pag. 38.

KG 38₅₋₈ [Memelenfes è Nominativo Plur. horum paradigma-||tum excludunt *ž*. ob leniorem fonum, & dicunt *žodei* / || *ramtei*; & hinc in Dat. & Abl. Inftr. *žodems* / *žo*=||*deis* &c].

KG [b1r]₁₉₋₂₁ Cum hac verò Samogitica Dialecto omninò convenit || Dialectus Memelenfium, qvi itidem dicunt *žodei* / *žo*=||*dems* / *faldems* / *kartems* / *faldey* / &c.

Ruigio pateikti pavyzdžiai *Žadei*, *Žádems* su [ā] ir šiuo atveju orientuoja į vidurinę ir šiaurinę vakarų žemaičių dalį. Jakobio nuomone, ryškiausia klaipėdiškių, kuriuos jis apibrėžė nuo Priekulės iki Kretingalės, ypatybė – afrikatų [dž] ir [č] nevartojimas: „*di* und *ti* niemals in die Assibilaten *dž* und *cz* erweicht werden“⁶⁹. Antano Salio 1934 m. duomenimis, į šiaurę nuo Šiporijos, Dituvos, Poškų, Agluonėnų, Pozingių galūnėse buvo visai netariami [dž] ir [č]; ši linija sutapo su senąja Klaipėdos ir Priekulės parapijų riba⁷⁰. Fenzlau 1936 m. nurodė, kad dantiniai [t], [d] nevirsta [č], [dž] prieš galūnes *-iai*, *-iams* jau Šilutės šnektoje, o Priekulėje ir Klaipėdoje – ir prieš *-io*, *-iu*, *-iau*⁷¹. Ir dabar šiaurinėje dalyje, palyginti su pietine, beafrikatės formos dažnesnės, vartojamos ne tik prieš priešakinės, bet ir prieš užpakalinės eilės balsius⁷².

3.1.2.2.4. Vietoj [ž] klaipėdiškiai žemininkai taria [z]. Ruigys tai irgi aiškino kaip kietojo priebalsio keitimą švelnesniu:

⁶⁷ Beerbohm 1839-04-27, 45v, laiško publikaciją žr. Rėza 2019, 216–234. Dėl *wotagas* žr. *ALEW* 1 127.

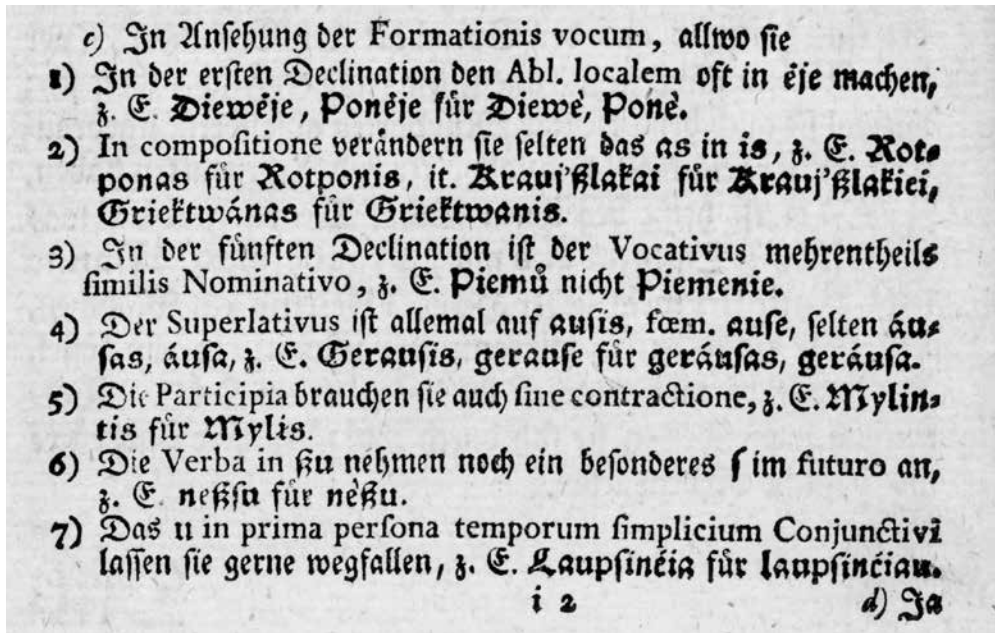
⁶⁸ Kurschat 1876, 31; Kuršaitis 2013a, 65. Dėl *undens* žr. *ALEW* 2 1185–1186.

⁶⁹ Jacoby 1880, 82; žr. ir Dorisch 1911, XCIX, CVII.

⁷⁰ Salys 1992 [1934], 355.

⁷¹ Fenzlau 1936, 11, 13; plg. Dorisch 1911, XXIV.

⁷² Bukantis 2007, 198; plg. ir *LKA* II, 80 žemėl.

13 pav. RG 131: klaipėdiškių žemininkų morfologijos skirtumai nuo įsrutiškių;
LMAVB RSS: LK-18/9

RG 131₂₅₋₂₆ 4) Das harte *ž* wird in ein gelindes verändert, z. E. *žemme*, || *Žirgas* für *Žėme, Žirgas* [et]c. vide §. 9. 10.

Priebalsis [z] vietoj [ž] dabar paprastai siejamas su kuršišku ar prūsišku [z]. Šių ir kitų vadinamųjų *šnypsčiamųjų* priebalsių mišinimas fiksuojamas ir dabartinėje vakarų žemaičių tarmėje⁷³.

3.1.3. MORFOLOGIJA. Klaipėdiškiams žemininkams RG priskirtos morfologijos ypatybės nėra itin ryškios – tai daugiausia pavienių linksnių, laipsnių, veiksmažodžių asmenų skirtumai (plg. ir 13 pav.).

3.1.3.1. Pasak Ruigio, klaipėdiškiai žemininkai turi ilgesnę I linksniuotės (š kamieno) loc. sg. galūnę *-ėje*: *Diewėje, Ponėje* vietoj *Diewè, Ponè*:

RG 131₂₈₋₂₉ 1) In der ersten Declination den Abl. localem oft in *ėje* machen, || z. E. *Diewėje, Ponėje* für *Diewè, Ponè*.

Šiai ypatybei patvirtinti ankstesnėse gramatikose duomenų nerasta, o Kuršaitis 1876 m. nurodo, kad Klaipėdoje vietoj *Dièwè* sakoma *Dièwėje*⁷⁴.

⁷³ Zinkevičius 2009, 57; Bukantis 2007, 195–199. ⁷⁴ Kurschat 1876, 149; Kuršaitis 2013a, 172.

3.1.3.2. Dūriniuose dažnesnė galūnė *-as*, o ne *-is*: *Rotponas* vietoj *Rotponis*, *Krauj'šlakai* vietoj *Krauj'šlakiei*, *Griektwánas* vietoj *Griektwanis*. Hakas, kurio gramatikos tarminis pagrindas buvo Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių patarmės, rašė, kad kai jungiami du daiktavardžiai, tai galūnė *-as* keičiasi į *-is*, plg.:

- RG 131₃₀₋₃₂ 2) In compositione verändern sie felten das *as* in *is*, 3. E. *Rot=||ponas* für *Rotponis*, it. *Krauj'šlakai* für *Krauj'šlakiei*, || *Griektwánas* für *Griektwanis*.
 HG 244₂₆₋₂₉ Die Nomina Substantiva auf ein *as* verändern ihre En=||dung, wenn sie mit einem andern Substantivo componi-||ret werden; und endigen sich alsdenn auf *is*, als: *Rot=||Ponis* ein Raths=Herr, für *Rot=Ponas*⁷⁵.

Šis HG teiginys perimtas ir į RG prie I linksniuotės aprašo (RG 25). Taigi *-as* išlikimas dūriniuose iš tiesų galėjo būti klaipėdiškių ypatybė. XIX a. dūrinių su galūne *-as* randama minėtame Berbomo laiške Rėzai, kur tarp kitų žvejybos terminų yra ir *Pirmragas* 'priekinis laivagalys', *Szaktarpas* 'žvejybai netinkamas laikas, kai ledas dar nelaiko', *Szaurstulpai* 'šiaurės pašvaistė', *Sausledai* 'sausledis, tuščiaviduris ledas'⁷⁶.

3.1.3.3. Klaipėdiškių žemininkų V linksniuotės (priebalsinio kamieno) voc. sg. dažniausiai sutampa su nom. sg.: sakoma *Piemũ*, o ne *Piemenie*:

- RG 131₃₃₋₃₄ 3) In der fünften Declination ift der Vocativus mehrentheils || fimilis Nominativo, 3. E. *Piemũ* nicht *Piemenie*.

Komentuodamas pagrindinės tarmės V linksniuotės paradigmos linksnius, Ruigys rašė, kad gyvus daiktus reiškiančių daiktavardžių voc. sg. baigiasi *-ie*, negyvus – sutampa su nom. sg., todėl vietoj *Piemũ* labiau sakoma *Piemenie*: „*Piemũ* aber hat daher lieber *Piemenie* als *Piemũ*“ RG 367. Pats teiginys perimtas iš HG 257, tik be pavyzdžio. Teiginys ir pavyzdys yra tiek KC 34, tiek KG 56_{7-10r} o pastarojoje priduriama, kad sakoma ir *Piemũ*: „Maſcul. cujus Vocati-||vus eft in *e* / ut: *Piemenie* / *βunnie*. (dicitur tamen || etiam *Piemũ* / *akmũ* in Vocat.)“ KG 56₉₋₁₀. Ruigys šitą pastabą veikiausiai pritaikė klaipėdiškiams žemininkams.

3.1.3.4. Būdvardžių aukščiausiajam laipsniui būdingesnė priesaga *-ausis*, *-ause*: *Geraufis*, *geraufe*, rečiau – *-ausias*, *-ausia*: *geráufas*, *geráufa*:

- RG 131₃₅₋₃₆ 4) Der Superlativus ift allemal auf *aufis*, foem. *aufe*, felten *áu=||fas*, *áufa*, 3. E. *Geraufis*, *geraufe* für *geráufas*, *geráufa*.

Formų su *-iausis* greta *-iausias* yra žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*, turinčiame Prūsijos Lietuvos šiaurinių vakarų aukštaičių patarmės elementų, pvz.: *Smarkiáufis*,

⁷⁵ Plg. dūrinius irgi tik su *-is* Kuršaičio veikaluose: *rótponis* 'der Ratsherr', *griektwanis* 'die Sintflut' (Kuršaitis 2013b, 80); *griektwanis* 'Sündflut (Sintflut)', *piktšafšiei* 'bö-

ser Grind', *daĭgkotis* 'Sensenstiel' *dīēwftalis* 'Altar' (Kuršaitis 2013a, 191, 138, 139).

⁷⁶ Beerbohm 1839-04-27, 42r-43r; Rėza 2019, 216-234.

iô. M. *fe*, ês F. C I 69¹⁹, *Wisfû geráufis*, io. M. *fi*, *fios*. F. C I 65¹⁵, *Wisfû pirmjáufis*, iô. M. *fi*, *fios*. F. C I 65²¹, *Wyraufis* C I 74²¹, bet ir *Pláč3aufias* C I 392²³, *Karc3aufias* C I 357²⁴, *Werc3iaufias* C II 937¹⁴, *Brangiaufias* C II 937¹⁵. Kuršaičio gramatikoje, rašant apie aukščiausiojo laipsnio sudarymą, pirmiausia nurodoma vyriškosios giminės priesaga *-iáusias*, po jos skliaustuose *-iáusis*, o moteriškosios – tik *-iáusia*: „Der Superlativ bildet sich durch Anfügung von masc. *-iáufias* (auch *-iáufis*), fem. *-iáufia* an dem Grundstamm des Positivs“⁷⁷, žr. ir *baltas* laipsniavimo paradigmą. Bezenbergis 1885 m. užfiksavęs būdvardžių su priesaga *-(i)ausis* iš šiaurinių vakarų aukštaičių patarmės: superl. m. ir f. *jauniásis*, *jauniásie* iš Kraupiškio (į šiaurę nuo Kraupiškio), superl. m. *jauniásis* iš Kaltekių (Tilžės aps.), Trapėnų (netoli Viešvilės), *jaunásis* iš Senųjų Krauleidžių (Ragainės aps.), *jauniásis* iš Didžiųjų Skaisgirių (Pakalnės aps.), bet Mažuikiuose rastas *jauniáses*, o Šakaluose – *jauniáses* (abu Pilkalnio aps.) (visi pavyzdžiai su monoftongizuotu [áu])⁷⁸. Taigi abu priesagos variantai veikiausiai buvo būdingi ir toliau į šiaurę, t. y. ir klaipeidiškiams žemininkams.

3.1.3.5. Klaipeidiškiai žemininkai vartoja ilgąją nom. sg. dalyvių formą: *Mylintis* vietoj *Mylis*.

Mintis apie ilgąsias dalyvių formas perimta iš KG. Tai parafrazinis perėmimas, paremtas veikiau aliuzija negu perpasakojimu, nes KG rašoma apie ilgąsias daugiskaitos formas, plg.:

RG 131³⁷⁻³⁸ 5) Die Participia brauchen fie auch fine contractione, 3. E. *Mylin=||tis* fûr *Mylis*.

KG 60¹²⁻¹⁴ Dialectus tamen Memelenfi-||um approbat Pluralia Participiorum in *is* / dicunt enim || *darantis* / *bijantis* / *perejufis*.

3.1.3.6. Veiksmažodžiuose su kamiengaliu *-šu* fut. 1 sg. girdimas ir [s]: *nešfu* vietoj *nėšu*.

Dėl veiksmažodžių būsimąjo laiko Ruigio dėmesį atkreipė Kleino pastaba, kad klaipeidiškiai būsimajame laike prideda raidę *-s-* net ir tada, kai esamasis laikas turi *-s-* ar *-š-*, plg.:

RG 131³⁹⁻⁴⁰ 6) Die Verba in *šfu* nehmen noch ein befonderes *f* im futuro an, 3. E. *nešfu* fûr *nėšu*.

KG 100²⁸⁻²⁹ [Memelenfes adjiciunt his verbis etiam Characte-||rificantam Futuri & dicunt *atnešfu* / pro *atnėšu*.]

3.1.3.7. Klaipeidiškių žemininkų veiksmažodžių cond. 1 sg. baigiasi *-ia*, o ne *-iau*: *Laupfinčia* vietoj *laupfinčiau*.

Dėl cond. 1 sg. baigmens SŠG teigiama priešingai: *-ia* visuomet išlaikanti tik gryoji tarmė, o Žemaičių, Karališkosios Lietuvos ir Kunigaikštiškosios Prūsijos – tiek žemaičiuojanti, tiek kuršiuojanti – keičianti į *-au*: plg.:

⁷⁷ Kurschat 1876, 248; Kuršaitis 2013a, 241–242. ⁷⁸ Bezenberger 1885, 267–268.

- RG 131³⁹⁻⁴⁰ 7) Das *u* in prima perfona temporum fimplicium Coniunctivi || laffen fie gerne wegfallen, 3. E. *Laupfinčia* für *laupfinčiau*.
- SŠG 5²⁸⁻⁶² 1) *ia* diphthongus mutatur à Samogitiæ, Lithvaniæ || Regalis, Ducalis Pruffiæ tum Samogitizane, || tum Curonizante dialecto in præfentis Con-||iunctivi primâ perfonâ, quam pura dialectus || femper retinet, in *au* / ut: *Rafžycziau* / pro || *Rafžiczia* / Scribam.

Aprašant formų darybą, SŠG ir kitose vietose nurodoma, kad cond. 1 sg. baigiasi *-ia*, tad būtent ši galūnė čia buvo teikta kaip norminė:

- SŠG 42²⁶⁻²⁷ Vel Coniunctivi, quæ definit in *ia* / ut: *Rafžyczia* / || Scribam.
- SŠG 44¹⁰⁻¹³ Coniunctivi præfens & imperfectum à per-||fecto fecundo *dawau* in *czia* mutato, ut: *Rafžy=czia* / *Braukczia Auginczia*. Scribam, Verram, || Educem.

Tuo tarpu visose RG asmenavimo paradigmose ir jų komentaruose duodama cond. 1 sg. galūnė *-iau*, išskyrus vienintelę paradigmą *liaupsinti*, kur skliaustuose kaip gretiminė pridedama dar ir galūnė *-čia*. Ji perimta iš HG, kur taip pat yra tik vienas vienintelis toks cond. 1 sg. atvejis:

- RG 81²¹⁻²² (*léib, idant*) *Laupfinčiau*, || (*čia*) (fo, daß, damit) ich lobete
- HG 287⁶⁻⁷ (*jeib. idant*) *Laupfinčiau*, || (*čia*) (fo, daß, damit) ich lobe

KG ir KC dažnesnės formos su *-čia*, gerokai retesnės su *-čiau*. KG asmenavimo paradigmose pirmiausia ir eina formos su *-čia*: *regécia* / *regéciau* KG 109³, *eičia* / *eičiau* KG 122¹¹, *žinnôčia* / *čiau* KG 115²⁴. KC paradigmose formos su *-čia* dar dažnesnės: gretiminės su *-čiau* čia net neduodamos: *Daryčia* KC 80²⁷, *bijóčia* KC 84²⁵, *dūčia* KC 88²⁰, išskyrus *bučia* / *čiau mylėjes* KC 75⁷. Iliustraciniuose pavyzdžiuose KG paprastai duodama tik forma su *-čia*: „ut: à *wadiſu* / vel || *wadinfu* eft *wadink* / *wadinčia* / *wadinti* / à *my*=||*lėfu* / *mylėk* / *mylėčia* / *mylėti*“ KG 89²⁸⁻³⁰; „ut: à *fakijfu* eft *fakiau* / *fakijk* / *fakijčia* / *fa*=||*kijti*“ KG 113⁵⁻⁶. Iš viso KG su *-čia* yra 19 formų, o su *-čiau* 9, taigi šių perpus mažiau⁷⁹; KC atitinkamai su *-čia* yra 14, o su *-čiau* – 9 formos⁸⁰. Iliustraciniai KG pavyzdžiai leidžia teigti, kad Tilžės šnektoje, iš kurios ploto kilęs Kleinas, vyravo formos su *-čia*. Ne tik tilžėnas Kleinas, bet ir katniaviškis Šulcas teiktinesne laikė būtent *-čia*, tad šios formos XVII a. dominavo šiaurinėje Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių patarmėje (Katniava yra prie pat šiaurinės ir pietinės patarmės ribos), o pietinėje vyravo *-čiau*. O štai Ruigio gramatika ir Valtarkiemyje sudarytas Jokūbo Brodovskio (Jacob Brodowsky, ~1692–1744) žodynas paliudija buvus *-čiau* persvarą: iš 25 B formų 15 baigiasi *-čiau*, 10 – *-čia*⁸¹. Taigi ypatybė, Ruigio priskirta klaipeidiškiams žemininkams, tuomet buvo labiau būdinga šiaurinei Prūsijos Lietu-

79 Plg. *būti* cond. 1 sg. KG: *bučia* 9×, *bučiau* 3×.

80 Plg. *būti* cond. 1 sg. KC: *bučia* 9×, *bučiau* 4×.

81 Plg. cond. 1 sg. B: *driſfczau* B 356^{prst.}, *galle-czau* 707²⁵, 1048¹⁷, *gycziau* 526⁹, *iſkakczau*

808⁵⁴, bet *iſneſczia* 528¹⁵, 595¹⁰, *iſneſcze*

1029¹⁵, *ne leiſcia* 379²⁹⁻³⁰, *žinnoczia* 754^{prst.}

vos vakarų aukštaičių patarmei, kiek mažiau – pietinei. Rašytinėje XVIII a. kalboje įsivyravo *-čiau*, tai rodo kad ir B1735: aštuoniose ST knygoje (nuo Pr iki Rūt) rastos 135 formos su *-čiau* (*-czau* 122×, *-čiau* 13×) ir nė vienos su *-čia*.

Kuršaičio gramatikoje asmenavimo galūnių lentelėje pateikiama tik galūnė *-iau*⁸², taip pat ir veiksmažodžių *sukti*, *penėti*, *matyti*, *ieškoti* paradigmose atitinkamai duodamos formos *fūkcžiau*, *penécžiau*, *matýcžiau*, *jěškócžiau*⁸³. Bezenbergerio pateikti pavzdžiai *ā'iczau* iš Drevernos⁸⁴, *pùl'czau* ir *dirpczau* iš Kliošių netoli Priekulės, *pùl'tau* iš Šatrių ir Vytaučių, *dirpt'au* iš Lėbartų⁸⁵ irgi paliudija *-(i)au*, o ne *-ia*. LKA duomenimis, Klaipėdos krašte dabar vyrauja formos su *-čiau*, o salelių su *-čia* labiausiai pasitaiko Šilutės r.⁸⁶

3.1.4. LEKSIKA. Iš leksikos ypatybių minimi tik provincializmai, kurie esą panašūs į lenkų (*RG* 132₁₋₂), ir duodama nuoroda į *RB* 62, kur kaip leksinis dialektizmas, turintis sąsają su vokiečių ir lenkų kalba, nurodomas *Bálkis*, kurį Didžiojoje Lietuvoje atitinkanti *Sija*, o klaipėdiškių *Sija* reiškianti tik *sija* (rašta) po tiltu ar klojamą ant tilto medį (*RB* 62₁₃₋₁₇, plg. ir *RM* [72]₂₋₅). Greta jų kaip leksikos skirtumas pateikiamas dar klaipėdiškių *Balandis* ir įsrutiškių *Karwélis* (įsrutiškiams *Balandis* reiškias laukinį karvelį) (*RB* 62₁₁₋₁₃, plg. *RM* [72]₁₋₂).

3.2. KLAIPĖDIŠKIAI ŽVEJAI, ARBA ŽVEJININKAI. Ruigys antrąją klaipėdiškių patarmę įvardijo kaip žvejų, gyvenančių prie Kuršių marių: „Der zweyte der, den die am Curifchen || Haff wohnende Fifcher, oder *Žwejei f. Žvejininkai*, an=||genommen“ (*RG* 130₉₋₁₁), o visą klaipėdiškių tarmės plotą, kaip minėta, buvo apibrėžęs kaip einantį nuo ragainiškių iki Klaipėdos: „vom Ragnittifchen bis an die Stadt Memel“ (*RG* 130₅).

Klaipėdiškių žvejų, arba žvejininkų, patarmės Ruigys plačiau nenagrinėjo, tik davė rišlaus teksto fragmentą, nurašytą iš laiško, kurį jam atsiuntęs neįvardytas draugas, o šis tą fragmentą, pasak Ruigio, „neįmantriai parašytą“, gavęs iš žvejų gyvenvietėje ilgai gyvenusio ir ta tarpe kalbėjusio bemokslio žmogaus (*RG* 132₁₅₋₁₉, plg. ir 14 pav.):

RG 132₁₅₋₁₉ P. S. Nu tawa Szwagara ne gallu fweikinti, neffai par || 4 Nedelles ne efma krowo būwe, bet ne efme dabar || tikkrais Pretelleis kaipo pirm tū, uš mano gera Szir=||de jys man ne wiernai dėkawo. Diewas kiek wiena || Szirde pašifta.

RG paskelbto fragmento ortografija neduoda pagrindo teigti, kad rašyta visai neišsilavinusio žmogaus. Iš esmės laikomasi tuometėje rašytinėje kalboje galiojusių taisyklių: daiktavardžiai pradedami didžiąja raide, po trumpojo balsio dvigubinamos

82 Kurschat 1876, 273, 283; Kuršaitis 2013a, 292, 303.

83 Kurschat 1876, 275; Kuršaitis 2013a, 295.

84 Bezenberger 1885, 138.

85 Bezenberger 1885, 122–123, 138.

86 LKA III, 103 žemėl.

(B) Bey den Žwejeis ist die Mundart zwar auch Memelsch, aber ganz corrupt, indem sie in ihrer Aussprache und Fonzegung sehr unbeständig sind, und in der Formation der Wörter, z. E. der Casuum, Temporum &c. fast an keine unterschiedene Endungen sich binden, folglich nicht einmal gewisse Eigenschaften von sich bestimmen lassen.

Zum Beweis dessen will ein littauisches Postscriptum aus einem Briefe hiebey unverändert und piunctlich so mittheilen, wie es ein guter Freund von einem illitterato, der an einem Fischerorte sich lange aufgehalten, in diesem dialecto von selbigem, und also ungekünstelt abgefasset bekommen, und mir in Originali zugestellet.

P. S. *Au tawa Szwagara ne gallu sweikinti, nessai par 4 Nedelles ne esma krowo būwe, bet ne esme dabar tikrais Pretelleis kaipu pirm tu, us mano gera Szirde jys man ne wiernai dėkavo. Diewas kiek wiens Szirde pasista.*

14 pav. RG 132: klaipėdiškių žvejininkų tarmės apibūdinimas ir fragmentas; LMAVB RSS: LK-18/9

priebalsės, jaučiamos žodžių ribos, *ne* sistemingai rašomas atskirai. Nors Ruigys patikina, kad paties žvejų tarmės atstovo parašytas, jam atsiųstas autentiškas (lot. *in Originali*), jo nurašytas nieko nekeičiant, kyla neaiškumų dėl tarmės vietos. Vis dėlto fragmentas gautas „iš antrų rankų“.

Tarmę Ruigys laikė iškraipyta. Pirmiausia dėl to, kad esąs nepastovus tarimas ir kirčiavimas, tačiau fragmente to nepastovumo išvelgti negalima, ypač kirčiavimo (kirčio ženklų nėra). Informacija apie tai veikiausiai gauta iš jį atsiuntusio draugo. Darytina prielaida, kad kirčiavimo nepastovumu galėjo būti vadinamas kirčio atitraukimas, kurį paprastai lydi ir fonetinis galūnių trumpėjimas. Jų redukciją rodytų įvardis *tawa* (bet yra ir *mano*), galbūt ir nosinių balsių nežymėjimas. Tarmė laikoma iškraipyta dar ir dėl to, kad sudarant žodžių formas – linksnius, laikus – esą nepridedamos skirtingos galūnės, todėl kartais net sunku nusakyti ypatybes. Dėl numesto paskutinio skiemens fragmente iš tiesų sutampa daiktavardžio vietininkas ir veiksmažodžio esamojo ar būtojo laiko trečiasis asmuo: loc. sg. f. *krowo* ~ *krovoje* ir praes./praet. 3 *dėkavo* ~ *dėkavoja* (~ *dėkavojo*). Viso skiemens numetimas ne-

buvo būdingas Prūsijos Lietuvos pietiniams vakarų aukštaičiams, iš kurių ploto kilęs Ruigys, ir tai atkreipė jo dėmesį⁸⁷.

Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807), 1800 m. perleisdamas Ruigio gramatiką pavadinimu *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* (toliau – MG), žvejų patarmę irgi apibūdino kaip iškraipytą – pagal tarseną ji jam atrodžiusi panašesnė į kuršių. Sāvita kalbėsena ji esą dar labiau skiriasi nuo įprastos lietuvių kalbos, o štai žvejai pastarąją puikiai supranta ir laiko dailesne už savąją. Milkus tarminio fragmento iš RG neperėmė, plg. tik jo teiginius MG:

MG 164₃₅–165₂ (B) Bey den *Žwejeis* oder Fiſchern iſt die Mund=||Art noch mehr verzogen, und kommt der Ausſprache der Curen etwas näher. Indeffen haben ſie ebenfalls eine ganz be=||ftimmte Art zu reden, die aber von dem hieſigen Littai=||ſchen etwas mehr abweicht. Sie verſtehen aber unfer Li=||tauifch fehr gut und halten es vor zierlicher, als ihren || Dialect.

Žvejų patarmė geografiškai turėtų patekti į dabartinių vakarų žemaičių vidurio ar pietvakarių plotą palei marias, tačiau, vertinant pagal pagrindinį žemaičių ir aukštaičių tarmių skiriamąjį požymį – dvibalsių [ie], [uo] tarimą, fragmento kalbos nebūtų galima priskirti žemaičių tarmei. Jame išlaikomas dvibalsis [ie]: *Dievas, kiek wiena, ne wiernai*⁸⁸, vienbalsinimo pavyzdys nebent skolinėje *Pretelleis*. Schleicheris, rašydamas apie [ie] ir [è] santykį žemaitiškame Prūsijos Lietuvos plote, teigė, kad prie Klaipėdos ir Priekulės [ie] virsta [è], o prie Kuršių marių jis girdėjęs tariant ir [è] vietoj [ie], pvz., *dévs* ~ Dievas, *sléks* ~ sliekas, ir [ie] vietoj [è], pvz., *tévs* ~ tėvas, *kvėteí* ~ kviečiai⁸⁹, taigi XIX a. prie marių būta [è] ir [ie] mišimo. Fragmento neplatinamas [i]: *tikkrais, pirm*⁹⁰. Fenzlau duomenimis, prieš kietuosius priebalsius [i], [u] platintas jau Šilutės šnektoje, o į šiaurę platinta dar labiau⁹¹ (dabar pietvakariniai vakarų žemaičiai kirčiuotus [i], [u] prieš kietuosius priebalsius platina: taria [ɛ], [ɔ], o pietų, vidurio ir šiaurės vakarų žemaičiai prieš kietuosius priebalsius juos platina ne tik kirčiuotus, bet ir nekirčiuotus⁹²). Neaiškus tik <û> tarimas dalyvyje *būwe* (~ bovė?), bet beveik neįtikėtina, kad tai paplatintas [u] (dabar jis platinamas tik prieš kietuosius priebalsius). Toks [ie] ir [i] perteikimas fragmento tarmę orientuoja ne į vakarų žemaičių, bet į Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių plotą.

Yra keletas fonetikos ir morfologijos ypatybių, kurios fragmento tarmę leistų sieti tiek su pietvakariniais vakarų žemaičiais, tiek su Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičiais:

87 Vietininko galūnę trumpino ir pietiniai Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičiai numesdami -e, bet išlaikydami -j, plg. *kruwoj* B 254₄₁, *kruwoj* B 252₁₄.

88 Kaip išskirtinę klaipėdiškių nuo Priekulės iki Kretingalės ypatybę Jakobis nurodo [ie], [uo] netarimą (Jacoby 1880, 82), taigi sieti jų su tuo plotu nebūtų galima.

89 Schleicher 1856, 32–33; Schleicher 2014, 55.

90 Dėl pietvakarių vakarų žemaičių [i], [u] žr. Grinaveckis 1973, 154.

91 Fenzlau 1936, 10.

92 Grinaveckis 1973, 154, 157, 161, 166.

1) nedvibalsinami [è], [o]: *dèkavo* ~ dèkavojo/dèkavoja, *krowo* ~ krowoje; dvibalsinimą gali liudyti tik <ũ> įvardyje gen. sg. *tũ* ~ tuo. Schleicheris prie Rusnės (Šilininų kaime netoli Kaukėnų, Pakalnės aps.) girdėjo kirčiuotą [o] ištaisai tariant vietoj [uo] <ũ>, pvz., *pũns*, *zũdis*, bet čia buvo tariamas ir dvibalsis [uo], taigi abu garsai sutapo, buvo sakoma *szũ lũ* ~ šuo loja⁹³. Šilutės apskrityje apie Vyžius (ne prie marių), apie Klaipėdą vietoj [uo] jau buvo tariamas [o]: *szo* ~ šuo, *jõdu* ~ juodu, *dõsiu* ~ duosiu⁹⁴. Taigi [o] dvibalsinimas kai kuriose pamario šnektose XIX a. viduryje buvo girdimas. Dabar [è], [o] pietvakariniai vakarų žemaičiai turi visose žodžio pozicijose ir atliepia vakarų aukštaičių [è], [ie], [ë] ir [o], [uo]⁹⁵;

2) nevienbalsinami [ai], [ei] – nei žodžio viduryje, nei galūnėje: *fweikinti*, *neffai*, *tikkrais*, *Pretelleis*. Schleicheris apie Ragainę, Pilkalnį girdėjo vienbalsinant tvirtapradžius dvibalsius [ái], [éi], [áu], o Pakalnėje ir prie Kuršių marių jie nevienbalsinti, tik virtę tvirtagaliais⁹⁶. Apie Klaipėdą tuomet jau vienbalsinta tiek žodžio viduryje, tiek gale⁹⁷. Fenzlau 1936 m. pagrindiniu raigainiškių požymiu laikė būtent tvirtapradžių [ái], [éi], [áu] vienbalsinimą⁹⁸. Dabar [ai], [ei] visose pozicijose – pradžioje, viduryje ir gale – vakarų žemaičiai išlaiko sveikus tik pietvakarių plote⁹⁹. Fragmentas turėtų būti iš tos patarmės dalies, kur buvo išlaikomi sveiki ir nekirčiuoti, ir tvirtapradžiai dvibalsiai [ái], [áu], [éi]. Šiaurinėje dalyje abipus Nemuno jie vienbalsinami nebuvo¹⁰⁰ (plg. 6 pav.);

3) savybinių įvardžių gen. sg. galūnė dvejopa: ir *-o*: *mano*, ir *-a*: *tawa*;

4) fonetinio galūnių trumpėjimo nėra: *fweikinti*, *pašifita*, neišmetamas ir galūninis *-a*: nom. sg. m. *Diewas*;

5) yra du morfologinio trumpinimo atvejai: a) numetamas *-je* loc. sg. f. *krowo*¹⁰¹; pietvakariuose vakarų žemaičiai numeta loc. sg. f. *-je*, plg. *sá-ujo* ~ saujoje, *žẽ-mẽ* ~ žemėje¹⁰²; numeta ir šiauriniai vakarų aukštaičiai¹⁰³; b) numetamas *-ja* praes. 3 *dèkavo*. Pietvakariniai vakarų žemaičiai numeta praes. 3 paskutinį skiemenį *-ja*: *važó* ~ važiuoja, *pel* ~ pelėja¹⁰⁴; šiauriniai Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičiai jį irgi numesdavo, plg. *vartó* ~ vartoja¹⁰⁵.

93 Schleicher 1856, 30; Schleicher 2014, 53.

94 Schleicher 1856, 30; Schleicher 2014, 53.

95 Grinaveckis 1973, 155.

96 Schleicher 1856, 34; Schleicher 2014, 56.

97 Schleicher 1856, 34; Schleicher 2014, 56.

98 Fenzlau 1936, 7.

99 Grinaveckis 1973, 155–156.

100 Zinkevičius (2006, 187–188) apibrėžė šiaurinės patarmės (striukių) plotą abipus Nemuno ir išskyrė tą jo dalį, kur buvo vienbalsinami tvirtapradžiai dvibalsiai [ái], [áu], [éi]: pietinė linija, skyrusi ir nuo pietinės patarmės (vad. *baltsermėgių*), ėjo pro Vėluvą, Įsrutį, Nybudžius, Katniavą, Šir-

vintą, o šiaurinė – pro Labguvą, Gastas, Žilius, Trapėnus.

101 Dabartinėje vakarų žemaičių tarmėje vietininkas nebevertojamas: jį dėl vokiečių kalbos įtakos pakeitė prielinksninė konstrukcija *j* su galininku (Grinaveckis 1991, 240). Apie Prūsijos Lietuvoje numetamą loc. sg. f. galūnę *-je* žr. Kurschat 1876, 44–45, Kuršaitis 2013a, 76–77; dėl praes. 3 žr. Salys 1992 [1946], 107.

102 Grinaveckis 1973, 155.

103 Doritsch 1911, XCII.

104 Plg. Grinaveckis 1973, 155.

105 Salys 1992 [1946], 100–101.

Iš leksikos ypatybių minėtinas žemaičiams nebūdingas įvardis *jys* ~ *jis*, jiems įprastas *ans* ~ *anas*¹⁰⁶. Prielinksnį *par* Salys laikė žemaitišku, Schleicheris rašė matęs žemaitiškuose spaudiniuose¹⁰⁷ (dabar jis vartojamas tiek žemaičių, tiek aukštaičių tarmėse). Daiktavardis *širdė* 'širdis' (acc. sg. *Szirde*) LKŽe užfiksuotas daugiausia Žemaitijoje¹⁰⁸, *krōva* 'krūva' – žemaičių autorių ir Kuršaičio raštuose, taigi aiškiau lokalizuoti RG fragmento tarmės nepadeda. Skolinys acc. sg. *Schwagara* (vok. *der Schwager*) dėl baigmens su *-ar-* lygintinas su Kuršaičio žodyne duotais *šwōgaris, -io; šwōgarūjtē, -ēs* KII1883,445, plg. *Szwōgeris, rio* RŽvl 319 II₂₅₋₂₆.

Salio duomenimis, nuo Šilutės–Katyčių–Sartininkų linijos pietų kryptimi siaurėjančiu pleištu visu Kuršių pamariu iki pat Labguvos buvo išstūsusi pereiginė aukštaičių–žemaičių tarmė¹⁰⁹. Čia buvo „sakoma žemaitiškai *vúokī·fēi/vó·kī·fēi, vó·kī·fēi, mē·dēi*, vietomis net ir žemaitiškas rk. *u, i* vertimas *o, e* bei dg. vie. *laukū's* 'laukuose'. Bet vn. na. *ōj·roi, sú·noi* 'vyruvi, sūnui' vėl jau aukštaitiškas. Taip pat, žinoma, nėra nė rk. dvibalsių *ie, uo* vertimo“¹¹⁰. Tas abipus Nemuno esantis pleištinis kampas nepriskiriamas Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių šiaurinei patarmei (Salio vadintai *strukiais*, vėliau dažniausiai *striukiais*). Salio nuomone, ploto atžvilgiu striukiams teko didžioji Prūsijos Lietuvos dalis tarp Nemuno ir Įsruties, Gumbinės, o nuo Kuršių marių juos skyrė tik vadinamoji *žvejų tarmė*¹¹¹. Prūsijos žvejų šnekta palei Kuršių marias į pietus nuo Nemuno – nuo Agilos link Gyventės, Nemunyno, Gilijos, Tovės, Įsės iki Lūjos – 1933 m. tyrė Jurgis Gerulis ir Christianas Stangas¹¹², paskelbė transkribuotų tekstų. RG fragmentas per mažas, kad būtų galima nustatyti, koks santykis tarp šios šnekotos ir RG žvejininkų patarmės. Joms sugretinti ypač trūksta afrikatų pavyzdžių (jų fragmente nėra). Vis dėlto į tą plotą, tik į šiaurę nuo Nemuno ir arčiau Kuršių marių, ir reikėtų orientuotis ieškant RG fragmente užfiksuotos klaipėdiškių žvejų, arba žvejininkų, patarmės požymių. Fonetikos ir morfologijos ypatybių visuma artima ne vakarų žemaičių, o Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių patarmei abipus Nemuno.

3.3. KURŠIAI. Trečiąja klaipėdiškių patarme Ruigys laikė Kuršių nerijos gyventojų, jo vadinamų *kuršiais* (vok. *Curen*), šnekta:

RG 130₁₁₋₁₂ Der dritte, der den Einwohnern der Curifchen || Nahrung, oder den fo genannten Curen, eigen ift.

106 Salys 1992 [1934], 355; Salys 1992 [1946], 99.

107 Schleicher 1856, 32; Schleicher 2014, 54.

108 LKŽe *širdė* 'širdis' užfiksuota Vainute (Šilutės r.), Judrėnuose (Klaipėdos r.), Girdiškėje (Šilalės r.), Rytų Prūsijos ir Klaipėdos krašto raštuose, Otono Praniausio (apie 1817–1879, gimęs Viekšnių sen.) raštuose, bet taip pat ir Debeikiuose (Anykščių r.), Zieteloje.

109 Salys 1992 [1946], 25.

110 Salys 1992 [1946], 25–26.

111 Salys 1992 [1946], 91.

112 Gerullis, Stangas 1933, VII. Jos centru jie laikė Tovę (Tawe), kur lietuviai 1933 m. dar sudarė daugumą – 1910 m. lietuviškai kalbėjo apie 72 proc. gyventojų.

(C) Bey den Curen ist zu merken, daß ihre Mundart eine Mixtur aus der Sprachart der Curländer, (vor deren Abkömmlinge sie sich ausgeben,) und der Fischer ihrer sey; wiewol sie auch beyderseitige Mundarten absonderlich gebrauchen, und ihre eigene Provinzialwörter und Redensarten haben. 3. E. Meise heißt bey ihnen Brot, Ko tu gribba was machest du? Dūdma gieb mir, Naude Geld, Manne myl Kungfin mein lieber Herr, Meitine ein Mädchen, Wessele pargájufis willkommen, Karautis ein Löffel, Ra Klaujas was machest du? Tellis ein Ochse. Vornehmlich unterscheiden sie sich durch ihre zärtlichere Ausdrücke und höfliche Redensarten.

15 pav. RG 132: kuršių patarmės aprašas;
LMAVB RSS: LK-18/9

Šią patarmę Ruigys apibūdino kaip Kuršo gyventojų (Kuršių nerijos kuršiai esą save kildino būtent iš jų) ir lietuvių žvejų šnektos mišinį. Jie vartojantys jas abi, bet turintys ir savų provincializmų bei posakių. Iš Ruigio pateiktų žodžių ir sakinių aiškėja, kad tai ne lietuvių, o Kuršių nerijoje gyvenusių latvių tarmė¹¹³ (plg. ir 15 pav.), kuri dabartinėje kalbotyroje, siekiant atskirti nuo senųjų kuršių, vadinama *kuršininkų kalba* arba *kuršininkų tarme*:

RG 132₂₀₋₃₁ (C) Bey den Curen ist zu merken, daß ihre Mundart eine *Mixtur* aus der Sprachart der Curländer, (vor || deren Abkömmlinge sie sich ausgeben,) und der Fischer ihrer fey; || wiewol sie auch beyderseitige Mundarten absonderlich gebrau=||chen, und ihre eigene Provinzialwörter und Redensarten haben. || 3. E. *Meise* heißt bey ihnen Brot, *Ko tu gribba* was || machest du? *Dūdma* gieb mir, *Naude* Geld, *Manne* || *myl Kungfin* mein lieber Herr, *Meitine* ein Mädchen, || *Wessele pargájufis* willkommen, *Ka-*

113 Tai iš Kuršo įvairiu metu atsikėlę kuršių palikuonys, gyvenę daugiausia prie jūros bei marių ir vertęsi žvejyba, todėl jų kalbos relikto pasitaiko lietuvininkų žvejų kalboje; kitur aiškesnių jų kalbos pėdsakų randama tik vietovardžiuose (Bukantis 2007, 195; Kiseliūnaitė 2020, 5–6); kurši-

ninkų kalba Kuršių nerijoje ir gretimose apylinkėse vartota maždaug iki 1958 m. (Kiseliūnaitė, Schiller 2020, 373–376); apie šią kalbą ir lietuvių kalbos įtaką jai žr. dar ir Morkūnas, Sabaliauskas, 1959, 132–135, 145–148 ir lit.

rautis ein Löffel, || *Ką klaujas* was macheft du? *Tellis* ein Ochfe. Vor=|| nemlich unterfcheiden fie fich durch ihre zärtlichere Ausdrücke || und höfliche Redensarten.

Vadinamajame *Richterio žodyne* (toliau – *R*), kurį 1728 m. parengė iš Klaipėdos kilęs Jonas Richteris (Johann Richter, 1705–1754) Halėje perrašydamas iš kito rankraštinio žodyno, atsiūsto iš Klaipėdos, yra kuršininkų žodžių, o prie vieno iš jų pridėta ir nuoroda *Mem.*: „*Mancher – Tulimas, Tulas, Dažnas. Mem. dézis (l. dežis)*“ (*R* 156₂₇)¹¹⁴. Kuršininkų žodžių randama ir *R* genetiškai artimame vadinamajame *Krauzės žodyne*¹¹⁵. Tokių žodžių traukimas į vokiečių–lietuvių kalbų žodynus liudija aktyvius kalbų kontaktus tarp vokiečių, lietuvių ir kuršininkų.

1800 m. Milkus *RG* buvusių latviškų žodžių ir frazių į *MG* nebedėjo argumentuodamas, kad tai latvių kalba, bet pateikė šiek tiek daugiau informacijos: Kuršių nerijoje gyvenatys kuršiai kasdieniame gyvenime vartoja kuršių, arba latvių, kalbą, bet jie supranta ir kalba lietuviškai, pamaldos vyksta lietuviškai:

MG 165₃₋₁₀ (C) Bey den Curen auf der Nahrung ift die Curi=||fche oder lettifche Sprache als *lingva domestica* im Ge=||brauch; außerdem aber verftehen und reden fie auch die || littauifche, fo wie die andern Fifcher, es wird ihnen auch || der Gottesdienft in littauifcher Sprache gehalten. Es || ift alfo von ihnen eigentlich nichts mehr anzumerken, da || die lettifche Sprache nicht zur littaufchen Grammatick || gehôret.

1825 m. parašytame ir 1829 m. paskelbtame straipsnyje Reinholdas Bernhardas Jachmannas (1767–1843) nurodė, kad kuršių kalba prasideda Šarkuvoje ir eina per visą Kuršių neriją, tik pramaišiu su vokiečių bei lietuvių:

In Sarkau fängt auch die kurifche Sprache an || und erftreckt fich über die ganze Nehrung, jedoch un=||termifcht mit deutfeh und lithauifch¹¹⁶.

1879 m. vokiečių baltistas ir Tilžės mokytojas Maksimilianas Felkelis (Maximilian J. A. Voelkel, ~1840–~1913) paskelbė Nidos kuršininkų kalbos žodynėlį, pačią kalbą laikydamas jau tik latvių kalbos liekanomis (vok. *Die Lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung*). Greta savo latvių kalbos, žmonės čia kalbantys vokiečių aukštaičių kalba, atėjusia per mokyklas, ir lietuvių – šia jiems teikiamos ir dažnytinės paslaugos¹¹⁷.

Kai vokiečių dialektologas Georgas Wenkeris (1852–1911) 1876–1888 m. inicijavo tarmių duomenų rinkimą atlasui *Sprachatlas des deutschen Reichs*, anketos buvo atsiųstos ir į Kuršių nerijos vokiečių mokyklas prašant išversti sakinius į vietines tarmes¹¹⁸.

114 Schiller 2014, 110.

115 Schiller 2014, 111–112.

116 Jachmann 1829, 201.

117 Voelkel 1879, 2. Apie kuršininkus žr. ir

Diederichs 1883, 1–97; apie išlikusius šios

kalbos fragmentus, XX a. sudarytus kuršininkų žodynus ir tyrimus žr. Schiller 2014, 109, 113; Kiseliūnaitė, Schiller 2020, 376–384.

118 Schiller, Kiseliūnaitė 2015, 380–381.

1880 m. datuojamoje anketoje iš Nidos yra vietinio gyventojų Michelio Peleikio į kuršininkų kalbą išverstų sakinių. Jį versti pasikvietęs mokytojas Ottas Pohlmannas nidiškių kalbą apibūdino kaip kuršių, lietuvių ir vokiečių mišinį, panašiai mokytojas C. G. Raschowskis apibūdino ir Preilos gyventojų kalbą:

Die Sprache ist ein Gemisch von kurisch littauisch u[nd] deutsch¹¹⁹.

Ihre Sprache, darin sie sich im häuslichen Verkehr bedienen, ist ein Gemisch von Littauisch, Kurisch und Deutsch¹²⁰.

Anketose nurodyti ir etninės priklausomybės duomenys: Nidoje iš 600 gyventojų 550 buvę kuršių, 50 – vokiečių, Preiloje iš 227 gyventojų – 214 kuršių ir 13 vokiečių¹²¹, taigi kuršiai sudarė daugumą.

Bezenbergeris, 1888 m. aprašydamas Prūsijoje vartojamą latvių kalbą, nurodė Juodkrantę, Pervalką, Preilą, Nidą, Pilkopę ir Šarkuvą: „auf der kurischen Nehrung in den Dörfern Schwartzort, Perwelk, Preil, Nidden, Pillkopen und Sarkau“¹²². 1889 m. veikale *Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner* jis rašė, kad Kuršių nerijos gyventojai kalba arba vokiškai, arba latviškai, arba lietuviškai, išskyrus Rasytę ir Naująją Kunčę, kur kalbama vokiškai, ir Nidą, Preilą bei Pervalką, kur kalbama latviškai; Šarkuvoje vyraujanti vokiečių, bet esą keletas senų žmonių, kalbančių latviškai; Pilkopėje latviškai kalbanti tik viena šeima, kitos tarpusavyje bendraujančios arba vokiškai, arba lietuviškai, o Juodkrantėje kalbama latviškai ir lietuviškai¹²³. Nidoje ir Juodkrantėje pamaldos vykstančios lietuvių, o Šarkuvoje ir Rasytėje – vokiečių kalba¹²⁴. Nidos mokyklos kronikoje *Chronik der Schule zu Nidden* 1894 m. rašoma, kad mokykloje mokoma tik vokiškai, tačiau iš 112 mokyklą lankančių vaikų tik 20 namie kalba vokiškai, o visi kiti – kuršių kalba („die anderen sich der kurischen Sprache bedienen“)¹²⁵. Taigi ši kalba Kuršių nerijoje bent jau nuo XVIII a. pabaigos iki XIX a. pabaigos nebuvo viešoji kalba.

Ruigio paskelbtus pavydžius Bezenbergeris įvertino kaip latvių kalbai įprastus (išskyrus formą *Manne* ir *-ma* žodyje *dūdma*), tik ne visai tiksliai užrašytus ir išverstus į vokiečių kalbą¹²⁶. Juos Ruigys veikiausiai užrašė iš Karaliaučiaus universiteto studentų.

4. IŠVADOS. 1. Povilo Frydricho Ruigio (Paul Friedrich Ruhig, Ruhigk, ~1721–~1784) dėmesys lietuvių tarmėms didesnis negu ankstesnėse Prūsijos Lietuvos gramatikose. Ne pavienių tarminių ypatybių nurodymas kaip ankstesnėse, o aprašas specialiaame gramatikos *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick (Lietuvių kalbos gramatikos pradmenys, 1747, RG)* skyriuje rodo, kad jos laikytos mokomuoju objektu. Idėja daryti tokį skyrių perimta iš tėvo Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, Ruhigk, 1675–

119 Schiller, Kiseliūnaitė 2015, 381, 392, 395–400; žr. ir Nidos anketos publikaciją.

120 Schiller, Kiseliūnaitė 2015, 401–402.

121 Schiller, Kiseliūnaitė 2015, 391, 398–399, 401–402.

122 Bezenberger 1888, 1.

123 Bezenberger 1889, 253.

124 Bezenberger 1889, 253.

125 *Chronik der Schule zu Nidden*, 2013, 77.

126 Bezenberger 1889, 256.

1749) traktato *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (1745, RB), kuriame jos traktuojamos kaip mokslo objektas, kuriuo domisi istorijos bei kalbos tyrėjai.

2. Klasifikuojant lietuvių tarmes, pirmą kartą skiriama pagrindinė tarmė (vok. *Hauptdialekt*) ir šalutinės tarmės (vok. *Neben=Mundarten* oder *Dialectos*). Pagrindinė tarmė yra Prūsijos Lietuvoje: Įsruties ir Ragainės apskričių. Šalutinės tarmės trys: dvi Didžiojoje Lietuvoje – Žemaitijos kunigaikštystės ir likusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalies, viena Prūsijos Lietuvoje – klaipėdiškių. Klaipėdiškių tarmė pirmą kartą suskaidoma į tris patarmes: žemininkų, žvejų, arba žvejnininkų, ir kuršių. Į šitaip išdėstytą tarmių klasifikaciją reikia žiūrėti kaip į aiškiai Ruigio suvoktą centro ir periferijos santykį.

3. Lietuvių tarmių plotą Povilas Frydrichas Ruigys braižė ne tik pagal valstybių sienas, bet ir pagal kalbos ypatybes. Svarbiausi pagrindinės tarmės kaip lietuvių kalbos branduolio išskyrimo kriterijai: 1) bendrumas; 2) stabilumas; 3) autoritetingumas. Šalutinės tarmės RG suprantamos kaip pagrindinės tarmės tęsinys, jos labiau veikiamos kitų kalbų ir tarmių, atitinkamai daugiau perimančios šioms būdingų ypatybių ir taip nuo pagrindinės nutolstančios. Į tarmes RG žiūrima kaip į specifinį kalbos reiškinių, kuriam įtakos turi išoriniai veiksniai – kalbų, kitų tarminių variantų ir kultūrų sąveika.

4. Vertindamas lietuvių tarmes pagal priešpriešą *pagrindinis* : *šalutinis*, Ruigys tikslingai ėjo kalbos normų kodifikavimo ir teikimo visuomenei kryptimi. Vienos tarmės pastovumo, universalumo, prestižiškumo akcentavimas turėjo padėti įsitvirtinti gramatikų formuojamai bendrinei kalbai. XVIII a. Prūsijos Lietuvoje tai ypač aktualu buvo sakytojai jos atmainai.

5. Ruigio aprašyti klaipėdiškiai žemininkai pagal kalbos ypatybes lokalizuotini vidurinėje ir šiaurinėje Klaipėdos krašto dalyje (dab. vakarų žemaičių patarmės viduriniame ir šiauriniame plote), o klaipėdiškiai žvejai, arba žvejnininkai, – pietinėje Klaipėdos krašto dalyje palei Kuršių marias (buv. pereiginiame plote tarp vakarų žemaičių ir Prūsijos Lietuvos šiaurinių vakarų aukštaičių). Kuršiai – ne lietuviai, o Kuršių nerijoje gyvenę latviai, dabar vadinami *kuršininkais*. Jų priskyrimas klaipėdiškių patarčiai liudija glaudžius kalbų ir kultūrų kontaktus.

6. Pagrindiniai šaltiniai klaipėdiškių žemininkų ypatybėms aprašyti – Danieliaus Kleino gramatika *Grammatica Lituonica* (1653, KG) ir Sapūno ir Šulco *Compendium Grammaticae Lithvanicae* (1673, SŠG). Ruigys rėmėsi ir gyvosios kalbos duomenimis, gautais iš patarmių atstovų (žvejų, arba žvejnininkų, veikiausiai ir kuršių).

7. Ruigio gramatika orientuota ne vien į kalbos pagrindų išdėstymą, bet ir į atstumo tarp rašytinės ir sakytinės kalbos mažinimą, kad palengvėtų Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakulteto absolventų integracija naujoje kalbinėje aplinkoje. Tarmių ypatybių aiškinimas greta garsų tarimo, kirčiavimo (ne vien akcentografijos, bet ir akcentologijos) rodo, kad Ruigys daug dėmesio skyrė tam, kad būsimieji kunigai ir mokytojai tinkamai pasirengtų viešajam kalbėjimui. Siekis ugdyti jų kalbinę komunikacinę kompetenciją laikytinas viena iš jo kurtos lietuvių kalbos mokymo metodikos ypatybių.

Šaltiniai ir literatūra:

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA; CHRISTIANE SCHILLER (par.), 2008: *Jokūbo Perkūno traktatas Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift. Kritinis komentuotas leidimas ir studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2020: „Povilo Frydricho Ruigio *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* (1747) – penktoji Prūsijos Lietuvos lietuvių kalbos gramatika“, *Ona Aleknavičienė; Grasilda Blažienė, Povilas Frydrichas Ruigys. Monografija, gramatikos indeksai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 123–276.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA; GRASILDA BLAŽIENĖ (par.), 2020: *Povilo Frydricho Ruigio gramatika Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick, 1747. Faksimilė, kritinis leidimas, vertimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- ALEW 1–3 – *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch 1–3. Studien zur historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft 7*, unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller bearbeitet von Rainer Fecht, Anna Helene Feulner, Eugen Hill und Dagmar S. Wodtko, Hamburg: Baar-Verlag, 2015.
- B – [Jokūbas Brodovskis,] *LEXICON GERMANICO=LITHVANICVM ET LITHVANICO=GERMANICVM Darinnen fo wohl die Vocabula Biblica Veteris et Novi Testamenti, als auch Vocabula Domestica item Über zweij Taufend Proverbia und über ein Hundert Aenigmata Lithvanica und viele Phrases anzutreffen und also wo nicht gantz völlig doch ziemlich Complet ist. Welches alles GOTT allein zu Ehren und denen Liebhabern der Lithauifchen Sprache zum Besten mit großer Mühe und Fleiß zusammen getragen. von Jacobo Brodowskj Præcentor Trempenfi, [prieš 1744]; LMAVB RS: f. 137 – 15. (Dokumentinis leidimas: Jokūbas Brodovskis, *Lexicon Germanico=Lithvanicum et Lithvanico=Germanicum. Rankraštinis XVIII amžiaus žodynas. Dokumentinis leidimas su faksimile, perrašu ir žodžių indeksu 1–3*, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.)*
- BEERBOHM, ERNST WILHELM, 1839-04-27: Brief an Martin Ludwig Rhesa; LMAVB RS: f. 137 – 5, 42r–45v. (Publikacija: Rėza 2019, 216–234.)
- BEZENBERGER, ADALBERT, 1884: „Zur litauischen dialektforschung“, *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* 8, 98–142.
- BEZENBERGER, ADALBERT, 1885: „Zur litauischen dialektforschung. II“, *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* 9, 253–292.
- BEZENBERGER, ADALBERT, 1888: *Über die Sprache der preußischen Letten*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht's Verlag.
- BEZENBERGER, ADALBERT, 1889: *Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner. Von Adalbert Bezenberger, Professor an der Universität zu Königsberg i. Pr. Mit einer Karte und acht Textillustrationen*, Stuttgart: Verlag von J. Engelhorn.
- BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1963: *Aleksandrynas. Senujų lietuvių rašytojų rašiusių prieš 1865 m. biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 2. XVIII–XIX amžiai*, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas.

- BUCH, TAMARA, 1998 [1967]: „XVII a. Rytų Prūsijos lietuvių kalbos vokalizmas pagal D. Kleino gramatikos duomenis“, *Tamara Buch. Opuscula Lithuanica*, wyd. Wojciech Smoczyński, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 99–114.
- BUKANTIS, JONAS, 2001: „Dėl šiaurinių klaipėdiškių ‘žadininkavimo’ ir balsio *a* labializacijos“, *Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra. Žurnalo „Tiltai“ priedas Nr. 5*, 18–20.
- BUKANTIS, JONAS, 2007: „Vakarų žemaičių tarmės ypatybės“, *Tautosakos darbai* 34, 194–206.
- C I–II – *Clavis Germanico-Lithvana* [po 1680]; LMAVB RS: f. 137 – 13–14. (Faksimilinis leidimas: *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas 1–2*, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997; 3–4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.)
- Chronik der Schule zu Nidden*, herausgegeben von Gitanas Nausėda, Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Petro ofsetas, 2013.
- CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA, 2004: *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- DIEDERICHS, VICTOR, 1883: „Die kurische nerung und die Kuren in Preuszen. Von Victor Diederichs“, *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. Siebzehnten Bandes erstes Stück*. Mitau, gedruckt bei I. F. Steffenhagen und Sohn, 1883, 1–97.
- DORITSCH, ALEXANDER, 1911: *Beiträge zur litauischen Dialektologie von Dr. Alexander Doritsch. Herausgegeben von der litauischen literarischen Gesellschaft in Tilsit. Tilsit 1911. Druck von Otto v. Mauderode*.
- EIGMINAS, KAZIMIERAS, 1997: „Kristupo Sapūno ir Teofilio Šulco ‘Compendium Grammaticae Lithvanicae’“, *Sapūno ir Šulco gramatika*, parengė Kazimieras Eigminas, Bonifacas Stundžia, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 9–32.
- ERLER, GEORG, 1911/12: *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829 2. Die Immatrikulationen von 1657–1829. Herausgegeben von Georg Erler, Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot*.
- FENZLAU, WALTER, 1936: *Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets*, Halle / Saale: Max Niemeyer Verlag.
- GERULLIS, J[URGIS]; CHR[ISTIANAS] STANGAS, 1933: *Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje, Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys*.
- GOLDBECK, J[OHANN] F[RIEDRICH], 1783: *Litterarifche Nachrichten von Preußen 3weter Theil. Herausgegeben von J. F. Goldbeck Feldprediger des Königl. Preuß. Regiments von Rohr zu Graudenz in West=Preuffen. Auf eigne Kosten und in eignem Verlage, Leipzig und Delfau 1783*.
- GRINAVECKIS, V[LADAS], 1973: *Žemaičių tarmių istorija (fonetika)*, Vilnius: Mintis.
- GRINAVECKIS, V[LADAS], 1991: *Lietuvių tarmės. Fonetika. Morfologija*, Vilnius: Vilniaus pedagoginis institutas.
- HG – [Frydrichas Vilhelmas Hakas,] *VOCABVLARIVM LITTHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITTHVANICVM, Darin alle im Neuen Testament und Pfallter befindliche Wörter nach dem Alphabeth enthalten find; Nebst Einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauifchen Grammatic. Ausgefertiget von Friederich Wilhelm Haack / S.S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im Litthauifchen Seminario zu Halle. HALLE, Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr. [1730].*

- (Faksimilė, perrašas, vertimas, lietuviškų žodžių indeksas: Zubaitienė 2012; perrašas, žodžių formų konkordancijos: *Frydrichas Vilhelmas Hakas, Anhang einer kurzgefassten litauischen Grammatik*, 1730, internetinis leidinys, parengė Vilma Zubaitienė, Vytautas Zinkevičius, 2018, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- JACHMANN, [REINHOLD BERNHARD], 1829: „Nachrichten über die kurifche Nehrung“, *Preussische Provinzial=Blätter* 1, 195–220.
- JACOBY, CARL RUDOLPH, 1880: „Beitrag zur Kunde des lit. Memeler Dialekts“, *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft* 1(2), 61–82.
- JURGUTIS, VYTAUTAS, 1986: „Paaiškinimai“, *Ruigys* 1986, 405–477.
- KC – [Danielius Kleinas,] *DANIELIS KLEINII COMPENDIUM LITVANICO-GERMANICUM, Oder Kurtze und gantz deutliche Anführung zur Littauschen Sprache / wie man recht Littausch lesen / schreiben und reden fol. Cum Privilegio S.R.M. Pol. & Seren. Elect. Brandenb. Königsberg / Gedruckt und verlegt durch Iohann Reufnern / M.DC.LIV.* (Faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, 1957, 275–394; Emilijaus Kraštinaičio vertimas: 529–610; perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos: Danielius Kleinas, *Compendium Litoanico-Germanicum*, 1654, internetinis leidinys, parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2011, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- KG – [Danielius Kleinas,] *GRAMMATICA Litvanica Mandato & Autoritate SERENISSIMI ELECTORIS BRANDENBURGICI adornata, & præviâ Censurâ primùm in lucem edita à m. DANIELE Klein / Paftore Tilf. Litv. Præmissa est ad Lectorem Præfatio non minùs utilis, quàm neceffaria, Cic. de Clar. Orat. Nihil fimul est & inventum & perfectum. REGIOMONTI, Typis & sumptibus JOHANNIS REUSNERI, Anno χριστογονίας cIo Ιoc. LIII.* (Faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, 1957, 65–272; Kazimiero Eigmino vertimas: 395–528; perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos: Danielius Kleinas, *Grammatica Litvanica*, 1653, internetinis leidinys, parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2011, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- KISELIŪNAITĖ, DALIA, 2020: *Klaipėdos krašto toponimai. Istorinis ir etimologinis registras*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (<http://lki.lt/naujiena-dalios-kiseliunaites-knyga-klaipedos-krasto-toponimai-istorinis-ir-etimologinis-registras/>.)
- KISELIŪNAITĖ, DALIA; CHRISTIANE SCHILLER, 2020: „Der nehrungskurische Bogen 30084 Nidden im Kontext der litauischen Bögen des nördlichen Memellandes“, *Jürg Fleischer, Alfred Lameli, Christiane Schiller, Luka Szucsich (Hrsg.), Minderheitensprachen und Sprachminderheiten. Deutsch und seine Kontaktsprachen in der Dokumentation der Wenker-Materialien. Deutsche Dialektgeographie* 126, Hildesheim, New York, Zürich: Olms, 371–402.
- „Königsberg“, *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen Auf das Jahr 1719*, Leipzig, den 2 Sept. N. LXX, 560.
- KURCHAT, FRIEDRICH, 1876: *Grammatik der littauischen Sprache von Friedrich Kurschat, Professor zu Königsberg i. Pr. Mit einer Karte des littauischen Sprachgebiets und einer Abhandlung über littauische Volkspoesie nebst Musikbeilage von 25 Dainosmelodien.* Halle, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.

- KURŠAITIS, FRYDRICHAS, 2013a: *Lietuvių kalbos gramatika 1876*, parengė Birutė Kabašinskaitė, iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- KURŠAITIS, FRYDRICHAS, 2013b: *Lietuvių kalbos garsų mokslas 1849*, parengė Birutė Kabašinskaitė, iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- LEPNER, THEODOR, 1690: *Der Preufche Littau Oder Vorstellung der Nahmens Herleitung, Kindtauffen, Hochzeit, Leibes und Gemüths Beschaffenheit, Kleidung, Wohnung, Nahrung und Acker=Bau, Speiße u. Tranck, Sprache, Gottes=Dienst, Begräbniffe und andere dergleichen Sachen der Littauer in Preuffen kürtzlich zusammen getragen von Theodoro Lepner Erften Pfarrern der Deutſchen und Littaufchen Gemeine Gottes in Budwehten. Im Jahr Nach des Wertheften Heylandes Geburt 1690*; StaBi PK: Ms. boruss. oct. 5. (Perrašas, vertimas į lietuvių kalbą: Lepneris 2011, 35–230.)
- LEPNERIS, TEODORAS, 2011: *Prūsų lietuvis*, parengė Vilija Gerulaitienė, Vilnius: LII leidykla.
- LF – Adalbert Bezenberger, *Litauische Forschungen. Beiträge zur Kenntniss der Sprache und des Volkstumes der Litauer. Von Adalbert Bezenberger*, Göttingen: Verlag von Robert Peppmüller, 1882.
- Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sudarė Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- LYSIUS, HEINRICH, 1718-08-23: Brief an August Hermann Francke; SBB PK: Francke-Nachlaß, Kapsel 14: Heinrich und Johannes Lysius, Mapped 15, 72r–73v.
- LKA I–III – *Lietuvių kalbos atlasas I. Leksika; II. Fonetika; III. Morfologija*, atsak. redaktorius K[azys] Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977–1991.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas I–XX, 1941–2002. Elektroninis variantas*, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (www.lkz.lt).
- MG – [Kristijonas Gotlybas Milkus.] *Anfangsgründe einer Sprach=Lehre, worinn zwar die von jüngern Ruhig ehemals zum Grunde gelegt [...]* Königsberg, 1800. Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuchdruckerey.
- MIKULĖNIENĖ, DANGUOLĖ, 2010: „Lietuvių kalbos plotas tarmių požiūriu senosiose gramatikose: nuo Kleino iki Kuršaičio“, *Florilegium Lithuanum. In honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversarii sexagesimi causa dicatum*, sudarė Grasilda Blažienė, Sandra Grigaravičiūtė, Aivas Ragauskas, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 186–193.
- MIKULĖNIENĖ, DANGUOLĖ, 2018: *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigmniai lūžiai 1. Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- MORKŪNAS, K[AZIMIERAS]; A[LGIRDAS] SABALIAUSKAS, 1959: „Kuršių Neringos žvejų lietuvių tarmė ir lietuvių kalbos įtaka šių žvejų latvių kalbai“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 2, 132–135, 145–148.
- MP – [Mykolas Merlinas.] *Sur wollmeinenden Vereinigung Und Einmüthigen Bedencken über das PRINCIPIUM PRIMARIUM In Lingva Lithoanica, In den Worten: LOQVENDUM CUM VULGO, enthalten [...]* MMörlin. P. Gumb. Königsberg / gedruckt In der / von Sr. Königl. Majest. privilegirten / Georgifchen Buchdruckerey. Anno 1706. (Faksimilė, vertimas į lietuvių kal-

- ba, dokumentinis leidimas: Vincentas Drotvinas, *Michaelio Mörlino traktatas Principium primarium in lingua Lithvanica. Dokumentinis leidimas ir studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008; perrašas, lietuviškų žodžių indeksas: Michaelis Mörlinas, *Principium primarium in lingua Lithuanica, 1706*, internetinis leidinys, parengė Vincentas Drotvinas, 2008, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- OG – [Gotfrydas Ostermejeris,] *Neue Littauische Grammatik ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenfchen Gemeine Paftore Seniore und der Königlich=Deutschen Gefellfchaft zu Königsberg Ehren=Mitglied*. Königsberg, 1791. gedruckt bey G. E. Hartung, Königl. Preuß. Hofbuchdrucker und Buchhändler.
- [PERKŪNAS, JOKŪBAS,] 1706: *Wolgegründetes Bedencken / Uber die / Ins Litthaufche / Uebersetzte zehen Fabeln Æfopi, Und derselben pasfionirte Zuschrift / Auf Begehren eines Liebhabers der Litthaufchen Sprachen / Aufgefetzt von Iacob Perkhun / Pfarrern zu Walterkehmen*. Leipzig und Franckfurt / Anno 1706. (Faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą, kritinis leidimas: Aleknavičienė, Schiller 2008, 15–95; perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos, indeksas: Jokūbas Perkūnas, *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift, 1706*, internetinis leidinys, parengė Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller, Vytautas Zinkevičius, 2008, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, atsakingasis redaktorius [Jonas] Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- PISANSKI, GEORGIUS CHRISTOPHORUS, 1767: *Commentatio historico-critica de tribus linguis Regno Prussiae vernaculis [...]*, Regiomonti, Litteris Viduae Ioannis Friderici Driestii.
- R – [Jonas Richteris,] *Deutsch–Litauisches Lexikon*, 1728; AFSt: AFSt/H J 84.
- RB – [Pilypas Ruigys,] *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften; Aus vielen Scribenten, und eigener Erfahrung, mit Fleiß angestellet, und zu reiferer Beurtheilung der Gelehrten, zum Druck gegeben, von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, im Hauptamt Insterburg*. Königsberg, druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung, 1745. (Faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: Ruigys 1986, 20–164; lietuviškų žodžių indeksas: Pilypas Ruigys, *Betrachtung der litauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften, 1745*, internetinis leidinys, parengė Jurgita Venckienė, redagavo Ona Aleknavičienė, 2008, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- RĖZA, MARTYNAS LIUDVIKAS, 2019: *Raštai 6. Archyvo tyrimas. Laiškai. Recenzijos*, sudarė ir parengė Liucija Citavičiūtė, studiją parašė Ona Aleknavičienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- RG – [Povilas Frydrichas Ruigys,] *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick, in ihrem natürlichen Zusammenhange entworfen von Paul Friedrich Ruhig, der Gottesgelahrtheit Befliffenen, zur Zeit Docenten im littauischen Seminario zu Königsberg*. Königsberg, druckts und verlegts Iohann Heinrich Hartung, 1747. (Perrašas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos: Povilas Ruigys, *Anfangsgründe einer litauischen Grammatik, 1747*, internetinis leidinys, parengė Jurgita Venckienė, Vytautas Zinkevičius, 2008, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- RM – [Pilypas Ruigys,] *MELETEMA, è re ipsa, Autoribus variis, atq[ue] experientia, fiftens LINGVAM Lituanicam [...]* à Philippo Ruhigio, Insterb. Pruffo, Ecclesiæ Walterkemenfis in Districtu

- Inſterburgenſi Paſtore Germanico-Lituanico* [...] [1735]. (Faksimilė, perraſas, vertimas į lietuvių kalbą: Ruigys 1986, 167–396; lietuviškų žodžių indeksas: Pilypas Ruigys, *Meletema*, 1735, internetinis leidinys, parengė Jurgita Venckienė, redagavo Ona Aleknavičienė, 2008, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- RUHIGK, PHILIPPUS, 1672-10-04: Brief an dem Großen Kurfürst von Brandenburg und Herzog von Preußen Friedrich Wilhelm; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 55d Nr. 433/2, 20r–22r.
- RUIGYS, PILYPAS, 1986: *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, parengė Vytautas Jurgutis, Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga.
- RŽ, RŽlv, RŽvl – [Pilypas Ruigys,] *Littauifch=Deutfches und Deutfch=Littauifches Lexicon* [...] von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Inſterburgifchen Hauptamtes. Königsberg, druckts und verlegt I. H. Hartung, 1747. (Perraſas, lietuviškų žodžių formų konkordancijos, parengė Vilma Zubaitienė, Vytautas Zinkevičius, 2011; Lietuvių kalbos institutas, Senųjų raštų duomenų bazė. RŽvl – vokiečių–lietuvių kalbų dalis, RŽlv – lietuvių–vokiečių kalbų dalis.)
- SALYS, ANTANAS, 1992 [1930, 1934, 1946]: *Raštai 4. Lietuvių kalbos tarmės*, redagavo Petras Jonikas, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
- Sapūno ir Šulco gramatika*, parengė Kazimieras Eigminas, Bonifacas Stundžia, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- SCHILLER, CHRISTIANE, 2014: „Kuronismen im Halleschen sog. Richter-Wörterbuch“, *Res humanitariae* 15, 105–114.
- SCHILLER, CHRISTIANE; DALIA KISELIŪNAITĖ, 2015: „Ein nahrungskurischer Text im Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas in Marburg. Das Blatt 30084 Nidden“, *ALt* 17, 379–402.
- SCHLEICHER, AUGUST, 1856: *Handbuch der litauischen Sprache von August Schleicher 1. Litauische Grammatik von August Schleicher*, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung; peršpaudas *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas 1*, sudarė Ilja Lemeškin, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 150–508.
- SCHLEICHER, AUGUST, 2014: *Lietuvių kalbos vadovas 1. Lietuvių kalbos gramatika*, iš vokiečių kalbos išvertė Alfonsas Tekorius, redagavo Antanas Rybelis, *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas 2*, sudarė Ilja Lemeškin, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 14–332.
- SŠG – [Kristupas Sapūnas; Teofilis Gotlybas Šulcas,] *COMPENDIUM GRAMĀTICĀE LITHVANICĀE Theophili Schultzens Past: Cattenov*, REGIOMONTI: Typis Friderici Reufneri, [...] Aō: 1673. (Faksimilė, vertimas į lietuvių kalbą: *Sapūno ir Šulco gramatika*, 1997, 35–262; perraſas, žodžių formų konkordancijos: Kristupas Sapūnas, Teofilis Šulcas, *Compendium grammaticae Lithvanicae*, 1673, internetinis leidinys, parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2010, <http://seniejirastai.lki.lt/>.)
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1999: [Rec.:] „*Sapūno ir Šulco gramatika*, parengė Kazimieras Eigminas, Bonifacas Stundžia, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997“, *ALt* 1, 162–170.

- Vakarų žemaičiai*, sudarė Jonas Bukantis, Asta Leskauskaitė, Vilija Saliėnė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.
- VOELKEL, MAXIMILIAN, 1879: *Die Lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung. Von Maxim. I. A. Voelkel. Abdruck aus dem Osterprogramm 1879 der Realschule I. Ordn. zu Tilfit*, Heidelberg: Carl Winter's Univerfitätsbuchhandlung.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 2002 [1989]: „Buvusios Mažosios Lietuvos tarmės“, *Rinktiniai straipsniai 1. Lietuvių kalbos kilmė ir ryšiai su kaimynų kalbomis. Istorinė gramatika. Tarmių kilmė. Dialektologija. Rašomosios kalbos kilmė*, 444–448.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 2009: „Senujų lietuvių kalbos gramatikų duomenys ir ano meto tarmės“, *Lt* 56, 52–57.
- ZUBAITIENĖ, VILMA (par.), 2012: Frydrichas Vilhelmas Hakas, *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicom... Nebst einem Anhang einer kurzgefassten Litthauischen Grammatic (1730)* 1–2, gramatiką iš vokiečių kalbos vertė Lina Plaušinaitytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Ona Aleknavičienė

THE CONCEPT OF LITHUANIAN DIALECTS IN PAUL FRIEDRICH RUHIG'S GRAMMAR *ANFANGSGRÜNDE EINER LITTAUISCHEN GRAMMATIC* (1747): CENTER AND PERIPHERY

Summary

Paul Friedrich Ruhig's (Ruhigk, ~1721–~1784) grammar *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatic* (1747, RG) is the fifth Lithuanian grammar book of Prussian Lithuania. It was written by a very young man (in 1747 he was probably around twenty five years old) who came from the famous Ruhig family, known for its work with the Lithuanian language. Ruhig wrote the grammar while working as a Docent in the Lithuanian Language Seminar that was established in 1718 at the University of Königsberg's Theology Department. He based his writing on earlier grammar books and on his own pedagogical experience. Ruhig's Grammar is primarily intended for those attending the Lithuanian Language Seminar.

The aim of this article is to determine how Ruhig understood Lithuanian dialects, how he defined their territories, and how he explained some particularities differently than authors of previous grammar books. The article will also pay attention to some of the inaccurate interpretations of this work in contemporary linguistic studies. The research addresses several aspects: 1) territorial—spread of variations; 2) markedness—distinctiveness related to other variants; 3) normative—the relationship with written language. The article first provides an overview of dialects as an object of Lithuanian language research from the 17th–18th centuries, then turns to Ruhig's concept of dialects, their categorizations and linguistic particularities. The research seeks to determine the sources that he used and how original, how substantiated, and how acceptable are his conclusions.

Ruhig devotes more attention to Lithuanian dialects than the four previous grammar books of Prussian Lithuania. Rather than indicating exceptional cases of dialectic particularities as was done in previous books, the description in the special *RG* chapter shows that they are instead intended to be a teaching tool. The idea to create such a chapter was taken from father Philipp Ruhig's (Ruhigk, 1675–1749) treatise *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (1745, *RB*), in which dialects are understood to be a research object of interest to researchers of history and language.

When classifying the Lithuanian dialects, *RG* distinguishes for the first time between a main dialect (*Hauptdialekt*) and secondary dialects (*Neben=Mundarten* oder *Dialectos*). The main dialect is found in Prussian Lithuania, specifically around Įsrutis (*Insterburg*) and Ragainė (*Ragnit*). There are three secondary dialects: two in Lithuania Major—the Samogitian Duchy and the remaining parts of the Lithuanian Grand Duchy—and the third in Prussian Lithuania—in the area around Klaipėda (*Memel*). The Klaipėda dialect is divided into three subdialects for the first time: those of *žemininkai* ('living on land'), *žvejininkai* ('fishermen'), and the ethnic *Kuršiai* (Curonians). Such a layout of dialect classification can be seen as a clearly demarcated relationship of center and periphery, according to Ruhig.

Paul Friedrich Ruhig sketched the territories of Lithuanian dialects not only according to the national boundaries, but also according to linguistic features. The most important criteria for distinguishing the dominant dialect as the core of the Lithuanian language are: 1) commonality; 2) stability; 3) authority. *RG* understands secondary dialects as an extension of the dominant dialect; they are more readily influenced by other languages and dialects, which by assimilating those characteristic features, diverge from the dominant dialect. *RG* considers dialects as a specific phenomenon of language which is influenced by external forces, namely the interaction of languages, other dialect variations, and cultures.

By evaluating the Lithuanian dialects according to the opposition *primary : secondary*, Ruhig purposefully forged the path of codifying language norms and presenting them to society. Accentuating the stability, universality, and prestige of a single dialect must have influenced the formation of grammar for the common language. In 18th century Prussian Lithuania, this was especially relevant for its spoken form.

Ruhig's description of Klaipėda *žemininkai* according to their linguistic features localized them in central and northern areas of the Klaipėda region (currently the central and northern territory of the western Samogitian subdialect), while the Klaipėda *žvejai*, or *žvejininkai*, were of the southern part of the Klaipėda region along the Curonian sea (previously the transitional area between western Samogitia and Prussian Lithuania's northwestern Highlanders). The *Kuršiai* are not Lithuanians, but rather Latvians who lived in Kuršių nerija (*Curonian Spit*) at that time, presently referred to as *kuršininkai* in linguistic studies. Their assignment to the Klaipėda subdialect demonstrates close linguistic and cultural contacts.

The main sources describing the features of Klaipėda *žemininkai* dialect can be found in Daniel Klein's *Grammatica Litvanica* (1635, *KG*) and Sappuhn and Schultz's *Compendium Grammaticae Lithvanicae* (1673, *SŠG*). Ruhig based his research on data of living language gathered from representatives of the subdialects (*žvejai*, or *žvejininkai*, and most likely *Kuršiai* as well).

Ruhig's Grammar is oriented not only toward explaining the foundations of language, but also to narrowing the gap between written and spoken language in order to facilitate the integration of the graduates of Königsberg University's Theology Department into their new linguistic environment. The features of dialects are explained alongside phonetics and accents (not only accentography but also accentology). This shows that Ruhig devoted much effort to properly preparing future priests and teachers for public speaking. His aim to develop their spoken communication competence is considered to be one of his characteristic contributions to the methodology of teaching Lithuanian language.

ONA ALEKNAVIČIENĖ
Raštijos paveldo tyrimų centras
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el. p.: ona.aleknaviciene@lki.lt

Gauta 2020 m. spalio 26 d.